

FSP

Fórum sociální politiky

FSP

Fórum sociální politiky

Redakční rada:

Prof. PhDr. Tomáš Sirovátka, CSc. (předseda - MU)

Doc. Adina Barbulescu, PhD (West University of Timisoara)

Prof. Dr. habil. Lutz Bellmann (Institute for Employment Research Nuremberg)

Ing. Vlastimil Beran, Ph.D. (RILSA)

Ivana Dobrotić, PhD (University of Zagreb)

Doc. Ing. Marie Dohnalová, CSc. (FHS UK)

Doc. JUDr. Iva Fischerová, CSc. (MUP, o. p. s.)

Mgr. Daniel Gerbery, Ph.D. (Inštitút pre výskum práce a rodiny)

Prof. Jason Heyes (Sheffield University)

Prof. Dr. Valentina Hlebec (University of Ljubljana)

Prof. Ing. Vojtěch Krebs, CSc. (VŠE)

Mgr. Aleš Kroupa (RILSA)

PhDr. Věra Kuchařová, CSc. (RILSA)

Doc. Ing. Jitka Langhamrová, CSc. (VŠE)

Wim Van Lancker, PhD (KU Leuven)

Doc. Ing. Ladislav Průša, CSc. (Slezská univerzita v Opavě)

Oksana Mikhaylovna Shubat, PhD (Ural Federal University)

Prof.drhab. Marek Szczepański (PoznanUniversityofTechnology)

Dorottya Szikra, PhD habil. (Center for Social Sciences, Budapest; Central European University, Vienna)

Prof. Ing. Jaroslav Vostatek, CSc. (VŠFS)

Konstantinos N. Zafeiris, PhD (Democritus University of Thrace)

Vydává:

Výzkumný institut práce a sociálních věcí, v. v. i. (RILSA)
Jeruzalémská 1283/9
110 00 Praha 1 – Nové Město
IČO 00025950

Facebook: <https://www.facebook.com/vyzkumnyinstitutprace>
LinkedIn: <https://cz.linkedin.com/company/vyzkumnyinstitutprace>
Twitter: https://twitter.com/RILSA_research

Šéfredaktor:

PhDr. Petr Šafařík
petr.safarik@rilsa.cz

T: +420 211 152 722
M: +420 777 529 070

19. ročník
Vychází 4krát ročně
Číslo 2/2025 vychází 16. 6. 2025

Registrace MK ČR E 17566
ISSN 1803-7488 – elektronická verze

Grafické zpracování:

Vydavatelství KUFR, s. r. o., Naskové 3,
150 00 Praha 5, www.tiskarnakufr.cz

CC licence:

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons
Uvedte původ 4.0 Mezinárodní veřejná licence.
(<https://www.creativecommons.org/licenses/by/4.0>)

Časopis je indexován v databázi ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and Social Sciences) a je zařazen Radou pro výzkum, vývoj a inovace do Seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v ČR. Fórum sociální politiky je zařazeno i do elektronické databáze CEEOL (Central and Eastern European Online Library) – platformy globálně zpřístupňující společenskovední a humanitněvědní publikace ze střední, východní a jihovýchodní Evropy.

Informace pro autory

Obsahové zaměření časopisu: sociální problematika v nejširším vymezení. Časopis se skládá ze dvou částí. V první, tvořené rubrikou Recenzované články, jsou uveřejňovány pouze recenzované příspěvky. O zařazení do recenzované části časopisu rozhoduje redakční rada na základě výsledků recenzního řízení, které je oboustranně anonymní. Redakce v tomto směru provádí potřebné kroky. Autoři mohou nabízet články do obou částí, tj. do recenzované i nerecenzované části. Redakce přijímá pouze dosud nepublikované příspěvky. Autor by měl připojit úplnou kontaktní adresu včetně telefonního čísla a e-mailové adresy. Příspěvky zasílejte v elektronické podobě na adresu: petr.safarik@rilsa.cz.

Formální požadavky

Rukopis příspěvku do recenzované části (nejlépe v členění úvod, současný stav poznání, zkoumaná problematika a použité metody, výsledky, diskuse, závěr) o rozsahu zhruba 30 tisíc znaků včetně mezer v editoru MS Word musí vedle vlastního textu obsahovat 10–15řádkový abstrakt a klíčová slova, obojí v češtině a v angličtině. U grafů a obrázků prosíme o připojení jejich zdrojových souborů (formát Excel skupinový sloupcový, ne prostorový). Redakce provádí jazykovou úpravu textu. Více viz: <https://www.rilsa.cz/casopis-fsp/>

Obsah časopisu

CZ

Editorial	6
Recenzované články	
Týrání, zneužívání, špatné zacházení a podrývání důstojnosti lidí vyššího věku (EAN) v pobytových sociálních službách Marcela Petrová Kafková – Lucie Vidovičová – Olga Nešporová	8
Sociální reformátor Bernard Bolzano Pavel Sirůček	30
Diskuse	
Dávka státní sociální pomoci a majetkový test u složky zohledňující potřeby nezaopatřeného dítěte Ladislav Průša	48
Recenze	
Kolonialismus a moderní sociální teorie Jan Keller	68
Co je antropologie? Martin Rychlík	74
Summaries of non-reviewed articles	79

Contents

EN

Editorial	6
Reviewed articles	
Abuse, neglect and the undermining of the dignity of older people (EAN) in residential social services Marcela Petrová Kafková – Lucie Vidovičová – Olga Nešporová	8
Social reformer Bernard Bolzano Pavel Sirůček	30
Discussion	
State social assistance benefit and assets means testing for the component that takes into account the needs of a dependent child Ladislav Průša	48
Book reviews	
Colonialism and Modern Social Theory Jan Keller	68
What Is Anthropology? Martin Rychlík	74
Summaries of non-reviewed articles	79

Editorial

Vážené čtenářky, vážení čtenáři,

vítejte u letního čísla časopisu Fórum sociální politiky. Přináší statě velmi aktuální i takové, které se zabývají širokými souvislostmi v čase a prostoru.

První recenzovaný článek se zabývá fenoménem týrání, zneužívání, špatného zacházení a podrývání důstojnosti lidí vyššího věku (EAN) v prostředí pobytových sociálních služeb pro seniory v České republice. Dává vhled do problematiky, o které budete i díky dalším výstupům projektu Výzkumného institutu práce a sociálních věcí určitě hodně slyšet a číst také v dalších měsících a letech. V pojednání pro toto číslo Fóra sociální politiky (FSP) autorky přinášejí zjištění obsáhlého dotazníkového šetření zaměstnanců domovů pro seniory a domovů se zvláštním režimem. Zjistily, že velká část respondentů byla svědkem různých typů násilí, nevhodného chování, týrání a zanedbávání seniorů. Podle dotazovaných zaměstnanců se násilí a špatného zacházení vůči klientům nejčastěji dopouštějí jiní klienti, dále pak příbuzní klientů. Zajímavé je, že výzkumnice v závěru plédují nikoliv pro kriminalizaci či jiné formy potíhů zaměstnanců a dalších osob, ale pro nastavování mechanismů přispívajících k prevenci EAN a řešení příčin jednání agresorů, jakož i pro hledání vhodných manažerských postupů k hlubšímu vnímání a systematičtějšímu řešení dané problematiky.

Druhá recenzovaná stať představuje kněze, filozofa a matematika Bernarda Bolzana jako kritického sociálně-ekonomického myslitele. Autor o B. Bolzanovi pojednává jako o předchůdci některých konceptů a postupů moderní sociální politiky.

V diskusní rubrice přináší nynější vydání Fóra sociální politiky článek snažící se posoudit, zda je podpora potřeb nezaopatřených dětí podle nově schválené dávky státní sociální pomoci v souladu s moderními trendy sociální politiky v Evropě. Velmi uvítáme další debaty, případně i polemické příspěvky na toto téma.

Věříme, že čtenáře zaujme i recenzní rubrika tohoto vydání FSP. Renomovaní odborníci v ní hodnotí knihy významně prohlubující poznatky relevantní pro širokou škálu společenskovedních oborů.

A co nabídne příští – třetí – číslo Fóra sociální politiky? Jeden z recenzovaných článků by se měl zabývat well-beingem a podmínkami dlouhodobé udržitelnosti na pracovním trhu v oblasti české hudby. Provedené dotazníkové šetření mezi studenty hudby na českých uměleckých školách bylo v takovém rozsahu a zaměření provedeno vůbec poprvé. Ohlásit můžeme i část recenzní rubriky: přineseme zhodnocení knih *Až skončí práce: Dějiny domácnosti a boje za volný čas a Pay Gap*.

S přáním inspirativního čtení a hezkého léta

Petr Šafařík

šéfredaktor

Recenzované články

Týrání, zneužívání, špatné zacházení a podryvání důstojnosti lidí vyššího věku (EAN) v pobytových sociálních službách

Marcela Petrová Kafková – Lucie Vidovičová – Olga Nešporová

Abstrakt

Tento text se zabývá fenoménem týrání, zneužívání, špatného zacházení a podryvání důstojnosti lidí vyššího věku (EAN) v prostředí pobytových sociálních služeb pro seniory v České republice. Výskyt různých typů EAN v domovech pro seniory a domovech se zvláštním režimem analyzujeme na základě dotazníkového šetření zaměstnanců (N = 973) těchto zařízení realizovaného na přelomu let 2024 a 2025. Vysoký podíl respondentů byl výjimečně či opakovaně svědkem různých typů násilí, nevhodného chování, týrání či zanedbávání, přičemž za nejfrekventovanější bylo označeno emoční a psychické násilí a zanedbávání. Z pohledu zaměstnanců se násilí a špatného zacházení vůči klientům nejčastěji dopouštějí jiní klienti, o něco méně pak příbuzní klientů. Selhání v různých typech jednání respondenti uvádí i u svých kolegů, téměř 40 %, i u sebe samotných (10 %). Zachycený výskyt EAN v pobytových službách indikuje, že k jeho prevenci nestačí zabývat se jednotlivými případy jako individuálním selháním, ale spíše hledat vhodné manažerské postupy pro systematictější řešení a komplexnější vnímání šíře a hloubky této problematiky.

Klíčová slova:

EAN, násilí, senioři, pobytové sociální služby, domovy pro seniory, domovy se zvláštním režimem

Abstract

The text addresses the phenomenon of the abuse, neglect and undermining of the dignity of older people (EAN) in residential care homes for older people in the Czech Republic. We analyse the occurrence of various types of EAN in care homes for older people and memory care units based on a questionnaire survey of employees (N = 973) at these facilities conducted at the turn of 2024 and 2025. A high proportion of respondents had either on an exceptional basis or repeatedly witnessed different types of violence, inappropriate behaviour, abuse or neglect, with emotional and psychological abuse and neglect being identified as the most frequent events. From the perspective of the staff, violence and ill-treatment towards clients is most often perpetrated by other clients, and to a lesser extent by the relatives of clients. Respondents also reported various types of elder abuse and neglect by their colleagues, almost 40%, and even by themselves (10%). The observed incidence of EAN in residential care homes indicates that in terms of prevention, it is not enough to address individual cases as individual failures, but rather to adopt the appropriate management practices for determining more systematic solutions and a more comprehensive perception of the breadth and depth of this issue.

Keywords:

EAN, violence, older adults, institutional care, care homes, memory care units

Úvod

Týrání, zneužívání, špatné zacházení a podryvání důstojnosti lidí vyššího věku (dále též EAN, z angl. elder abuse and neglect) je jedním z nejzávažnějších ohrožení nejen lidských práv seniorů¹, ale i kvality života v současných vyspělých společnostech. Syndrom EAN, jak je tento fenomén obvykle označován, je zastřešujícím pojmem pro komplexní syndrom týrání, zneužívání, vykořisťování, špatného zacházení,

¹ Pro zjednodušení toku textu využíváme dále v textu generická maskulina pro označení aktérů (respondent apod.), ale i nás jako autorky.

zanedbávání, úmyslného odsouvání potřeb, neposkytnutí potřebné pomoci a péče; dále sebezanedbávání a podrývání důstojnosti lidí vyššího věku, predsudečného násilí a nenávisných projevů (tzv. hate speech) (Lorman et al., 2023). V evropské seniorské populaci žijící v komunitě, tedy mimo pečovatelské instituce a pobytové sociální služby, je odhadováno, že fyzické násilí ročně zakusí téměř 3 % seniorů (cca. 4 miliony starších lidí), téměř 1 % zažije sexuální násilí (cca 1 milion starších osob), přes 19 % je vystaveno násilí psychickému (přibližně 29 milionů lidí) a téměř 4 % zakouší finanční zneužívání (6 milionů osob). Tato prevalence je vyšší u osob křehkých, s fyzickými a/nebo mentálními omezeními, zejména jsou-li závislí na péči druhých (Sethi et al., 2011, s. 13). V České republice dle výsledků prevalence studie RESTABUS zažilo EAN v posledním roce 29 % seniorů (lidé ve věku 65+ let) (Reimerová et al., 2023). Jde tedy o prevalenci výrazně se neodlišující od ostatních zemí.

Při započítání incidentů ve veřejném a on-line prostoru a svědectví o nich (tedy včetně tzv. sekundární viktimizace), které obvykle v zahraničních studiích sledovány nebývají, toto číslo vzrůstá až na 41 %. Není bez zajímavosti, že EAN se vyskytuje v podobné míře u mužů i žen, což jej výrazně odlišuje od relativně častěji diskutovaného fenoménu domácího násilí (tamtéž).

Dle systematické studie Yon et al. (2019), kterou využívá i Světová zdravotnická organizace ve svých pravidelných zprávách o násilí na seniorech, se 64 % personálu v pobytových sociálních službách přiznalo k tomu, že se v posledním roce dopustilo nějaké formy EAN. Dle výzkumu z izraelského prostředí je nejčastějším typem EAN působeným zaměstnanci zanedbávání, jež je připisováno, kromě řady dalších intervenujících faktorů, zejména syndromu vyhoření v důsledku velké zátěže péče bez odpovídajících podpůrných opatření (Natan et al., 2010). Zaměstnanci pobytových sociálních služeb, typicky ti v přímé péči, však představují jen jeden z možných okruhů původců násilí vůči klientům.

Ve výčtech se objevují i příbuzní klientů a v nemalém podílu i spolubydlící, kdy hovoříme o meziklientském násilí a agresivitě. Ve studii z norského prostředí o nevhodném chování mezi klienty takové incidenty zaznamenalo téměř 90 % zaměstnanců těchto zařízení. Nejčastěji šlo o agresi verbální a fyzickou (Botngård et al., 2020). Samozřejmě klienti se mohou nevhodného zacházení dopustit i ve vztahu

ke svým příbuzným či personálu zařízení. Tyto činy sice nespadají pod definici EAN, lze je ovšem chápat jako součást obecných rizik násilí v daném institucionálním prostředí, která se významně propisují do celkového klimatu zařízení a promítají se do kvality péče na straně jedné, ale i do kvality pracovního prostředí pečujících na straně druhé. Ve starší německé studii uvedlo 59 % zaměstnanců, že během posledních dvou měsíců došlo k fyzické nebo slovní agresi ze strany residentů (Goergen, 2004). K podobným zjištěním dospěl i výzkum v portugalském prostředí, kde 52 % zaměstnanců uvedlo, že bylo v posledním roce svědkem nevhodného chování ze strany klientů, nejčastěji přitom šlo o verbální agresi (Gil & Capelas, 2022). Můžeme vyslovit hypotézu, že tyto incidenty nejsou vždy striktně odděleny a mohou v některých případech působit jako spojité nádoby a spouštěče, kdy klienti nároční na péči mohou být ve vyšším riziku, že na ně dopadne selhání nebo neprofesionální chování ze strany (profesionálních) pečujících. Přestože výzkumů EAN v prostředí pobytových sociálních služeb pro seniory proběhlo v posledních letech několik, znalost fenoménu EAN zůstává nedostatečná.

Metodologická úskalí zkoumání EAN

Většina výzkumů se soustředí na mapování výskytu a prevalence EAN a hledání rizikových faktorů u obětí a původců. Vzhledem ke složitosti tohoto jevu, ale také z důvodu používání různých metod výběru vzorků se nehovoří o příčinách EAN, ale pouze o rizikových faktorech (Schiamberg & Gans, 1999). Pokusem o překonání zjednodušujících teorií zaměřujících se na jedinou příčinu EAN je tzv. ekologický model. Ten se, např. v domácím prostředí, soustředí na kontextuální a systematické mezigenerační vztahy a vazby jako organizující a určující faktor EAN (Schiamberg & Gans, 1999). Mapování situace v pobytových službách je komplexnější v důsledku institucionálních aspektů, které vztahy mezi přítomnými aktéry formují a spoludeterminují. Přesto i ekologický model v institucionálním kontextu (Schiamberg et al., 2011) zřídka nahlíží dále než za dyádu vztahu klient – personál, přitom potenciálních původců nevhodného zacházení či násilí je v kontextu pobytových sociálních služeb mnohem více typů. Na vhodný teoretický rámec, který by dostatečně zachytil

velkou komplexnost fenoménu EAN v pobytových sociálních službách tak dosud čekáme.

I když existuje shoda na tom, že různé formy násilí mají závažné negativní důsledky na kvalitu života klientů, prohlubují jejich závislost, zhoršují percepci zdraví, zvyšují pocity bezmoci a sociální izolaci (Dong, 2005; Hubatková & Vidovičová, 2024), mapování výskytu EAN v institucionálním prostředí je z mnoha důvodů metodologicky velmi obtížné (Nešporová et al., 2024). Realizované výzkumy vycházejí z různých definic EAN, sledují jen některou formu násilí či část oblastí EAN, typický je také nereprezentativní výběr respondentů či jejich malý počet (McDonald et al., 2012).

Zatímco pro zjištění prevalence EAN v domácím prostředí se obvykle dotazují samotní senioři, tedy možné oběti, v pobytových zařízeních je tato strategie nefunkční, a to kvůli zdravotním omezením části klientů vedoucím k omezené schopnosti o sledovaných událostech reportovat. Zjištěná prevalence (resp. obecně reportovaný výskyt) EAN je přitom obvykle vyšší, pokud je dotazován personál (tj. potencionální původci násilí a zanedbávání či jeho svědci), než když jsou respondenty přímo klienti (Yon et al., 2019). Omezení související s dotazováním klientů se některé výzkumy snaží překonat využitím prostředníků (proxy), například dotazováním rodinných příslušníků klientů pobytových služeb (Griffiore et al., 2009). Příbuzní klientů reportovali ve studii Grioffore a kolegů nějaký typ zanedbávání v 87 % a špatného zacházení při péči v 82 %. Takto vysoké podíly nás ovšem vedou k metodologickému zamyšlení, zda se stále ještě jedná o EAN v obvyklém definičním rámci, resp. zda se spíše než o skutečnou incidenci či prevalenci abusu nejedná o obecnější vyjádření nespokojenosti s poskytovanou péčí. McDonald et al. (2012) proto hodnotí dotazování proxy respondentů – rodinných příslušníků jako nepříliš úspěšnou výzkumnou strategii, která může vést k přílišnému zjednodušení podřývajícimu naši snahu o porozumění násilí jako určitého spektra jednání.

Nejčastěji používanou metodou je potom dotazování personálu zařízení. V tomto případě zaměstnanci vypovídají o chování, kterého se sami dopustili, ale také o takovém, které zaznamenali jako svědci. Ojediněle jde o šetření vedená snahou o reprezentativní výzkum v rámci celého státu. To proběhlo např. v Irsku, kde 58 % zaměstnanců pobytových sociálních služeb bylo svědkem nějaké formy

nevhodného zacházení vůči klientům od kolegů, nejčastěji šlo o ignoraci volání klienta (Drennan et al., 2012). V datech z norského prostředí toto uvedlo dokonce 76 % zaměstnanců (Botngård et al., 2021). Obvyklejší přístupem, vzhledem k časové a finanční náročnosti těchto celostátních studií, je zaměření se na menší území nebo regionální vymezení, případně výzkum jen v několika málo institucích předem určného typu apod. I tyto studie bez nároku na reprezentativnost pro národní stát jsou ale pro mapování fenoménu EAN v institucionálním prostředí užitečné, protože dávají možnost kvantifikovat tyto fenomény a nastavit adekvátní odezvu.

Vzhledem ke komplexnosti syndromu EAN v institucionálních zařízeních kombinuje část výzkumníků různé metody výzkumu, tzv. smíšený design. Například Gørgen (2004) v Německu prováděl kvalitativní rozhovory (s klienty, personálem a dalšími osobami), které doplnil o dotazníkové šetření mezi zaměstnanci, a o analýzu nahlášených případů týrání a zanedbávání starších osob v domovech pro seniory orgánům činným v trestním řízení a dalším kontrolním orgánům (např. inspekce pobytových služeb). Díky této kombinované metodologii nejen shromáždil data o výskytu EAN v zařízeních, ale především poukázal na slepotu některých typů sběru dat vůči některým typům EAN. Je proto dobré mít na paměti, že různé metodologické přístupy mohou některé formy EAN nevhodně „zneviditelnovat“.

Proto i my v našem projektu FEANCI, který detailněji představujeme níže, volíme vícezdrojový přístup k této problematice a vedle empirického šetření, jehož základní výsledky představujeme v tomto textu, se v dalších částech projektu zabýváme také např. analýzou hlášených incidentů, mediálním pokrytím kauz EAN nebo snahou o vyvinutí inovativních metod detekce pro podporu trauma-informované práce s klienty v domovech pro seniory a podobných sociálních službách. Níže předkládané analýzy seznamují čtenáře s prvními výsledky dotazníkového šetření realizovaného mezi personálem domovů pro seniory a domovů se zvláštním režimem. Představujeme je jako obecný vhled do syndromu EAN tak, jak je vnímán personálem a zaměstnanci pobytových služeb pro seniory v ČR. I přes velmi uspokojivou reprezentativitu dat co do velikosti domovů, jejich zřizovatelů i typů zaměstnanců, kteří se na vyplňování dotazníku podíleli, musíme mít na paměti, že se jedná o šetření potenciálně zatížené samovýběrem respondentů. To přináší nekontrolovatelné riziko

zkreslení ve smyslu nadhodnocení nebo i podhodnocení výskytu zkoumaných typů chování. Přesto věříme, že podáváme unikátní a relevantní informace o tom, jak rozsáhlý tento fenomén v ČR je. Vzhledem k limitům této metodologie není nejdůležitějším předkládaným výsledkem přesná hodnota zjištěných procent. Ta může být zatížena výběrovou chybou či dalšími výše diskutovanými metodologickými nedostatky. Zcela zásadním výsledkem jsou totiž, alespoň podle našeho názoru, spíše ony souhrnné informace, onen celkový obrázek, které tato čísla podávají. Právě tato zjištění totiž osvěcují nové otázky, které si musíme jako demograficky dynamická společnost začít klást.

Metodologie

Výzkum EAN v pobytových sociálních službách je už ze své podstaty obtížný a stanovení jednoznačné prevalence EAN je v podstatě nemožné (Nešporová et al., 2024). V tomto textu vycházíme z vlastního výzkumu realizovaného v rámci projektu „Fenomén EAN (týrání, zneužívání a špatného zacházení se seniory) v kontextu sociálních služeb v ČR: inovace v detekci, prevenci a péči (FEANCI)“ podpořeného Technologickou agenturou ČR v rámci Programu SIGMA (TQ01000510). V projektu jsme realizovali výběrové šetření, ve kterém jsme dotazovali zaměstnance domovů pro seniory a domovů se zvláštním režimem pomocí on-line dotazníku. Dotazník byl rozeslán na e-mailové adresy všech domovů pro seniory a domovů se zvláštním režimem zapsaných v roce 2024 v Registru poskytovatelů sociálních služeb MPSV ČR. Ředitelé daných organizací byli požádáni o distribuci mezi všechny své zaměstnance bez ohledu na jejich pracovní zařazení. Dostupnost dotazníku byla podpořena možností vyvěsit informační leták s QR kódem odkazujícím na dotazník. Dotazník bylo možné vyplnit od konce listopadu 2024 do konce ledna 2025. Celkem jsme získali (N=) 973 dotazníků.

Zaměstnanci, kteří dotazník vyplnili, se lišili dle typu zařízení, své pracovní pozice i délky zaměstnání (srov. tabulku 1; všechny zde uvedené tabulky a grafy vycházejí z vlastních dat).

Tabulka 1: Charakteristika výzkumného souboru

		%
Velikost zařízení – počet klientů	do 49	22
	50-99	40
	100-149	24
	150 a více	15
Zřizovatel	kraj	51
	město	39
	církev	6
	soukromé	3
Typ zařízení, ve kterém respondent pracuje	DpS i DZR	49
	DpS	29
	DZR	22
Zaměstnanecká pozice respondenta	vedoucí pracovník	43
	pracovník úklidu, správy budov, pomocný personál	23
	ekonomický úsek	17
	sociální pracovník/ice	9
	zdravotní sestra	3
	terapeut/ka (jiné zde nezmíněné)	3
	ředitel/ka	3

Respondenti v průměru pracovali na současném pracovišti 9 let (medián 6 let), zatímco obecně v ošetrovatelském sektoru průměrně 13 let (medián 10 let). Celých 93 % z nich byly ženy.

V zařízeních pobytových sociálních služeb může násilí, špatné zacházení a nevhodné chování plynout v mnoha směrech. V textu, který zde čtenářům

předkládáme, se zaměříme na výsek dotazníku zabývající se situacemi, kdy obětí je klient, a sledujeme čtyři možné okruhy původců: jiný klienti, příbuzní klienta, sám respondent (tedy zaměstnanec) nebo byl respondent svědkem činu (či nekonání), kterého se dopustil jiný zaměstnanec (kolega). Frekvenci zaznamenaných činů (incidentů) bylo možné v dotazníku reportovat jako výjimečné nebo opakované. Pokud respondent daný incident nezaznamenal volil variantu odpovědi „nikdy“. Použitý dotazník vychází z mezinárodních měřících instrumentů zkrácených a lokalizovaných do českého prostředí v rámci projektu zaměřeného na výskyt EAN v domácím prostředí Masarykovy univerzity „RESTABUS“².

Výsledky

Celkový rozsah respondenty registrovaných incidentů v posledních 12 měsících

Nejdříve se podíváme na jednotlivé typy EAN a označené typy jeho původců (viz tabulku 2). Mějme prosím na paměti, že za těmito souhrnnými čísly se skrývají činy různého typu a rozličné závažnosti a že prezentované podíly jsou součtem obou sledovaných frekvencí, tedy incidenty opakované i ty výjimečné. Celkově respondenti, tedy dotazovaní zaměstnanci domovů pro seniory, označili jako nejčastější původce EAN jiné klienty (81 %); následovali příbuzní klienta (71 %). V relativně vysokém podílu jsou však označeni i kolegové (38 %). Sami respondenti se k účasti na některé ze sledovaných situací přiznali v 9 %.

Pokud se zaměříme na jednotlivé typy EAN, pak nejčastějším je emoční a psychický abusůs ze strany dalších klientů (77 %). Ti se jako častí původci objevují u fyzického (42 %) a sexuálního (27 %) násilí. Příbuzní klienta jsou nejhojněji uváděni jako původci finančního násilí (66 %), případně u emočního a psychického násilí (53 %).

Nižší, ale nikoliv zanedbatelné podíly vidíme u hlášených incidentů, kde jsou původci kolegové a kolegyně respondentů. I zde jsou nejčastěji uváděny některé

² Viz informace o projektu „Inovativní cesty definice, měření prevalence a řešení seniorského abusu v ČR (včetně přenosu mezinárodních postupů dobré praxe) (RESTABUS)“, <https://www.fss.muni.cz/vyzkum/resene-projekty/61207> (platnost všech odkazů uvedených v tomto článku je ověřena k 13. 6. 2025).

z forem emočního a psychického (18 %), případně finančního (18 %) EAN. Fyzické násilí od jiných zaměstnanců bylo hlášeno v osmi procentech, ve čtyřech procentech pak násilí sexuální. Tato struktura je pak identická i pro samotné respondenty. Konkrétně pět procent přiznalo chování, které lze zahrnout do kategorie emočního a psychického násilí, čtyři procenta pak do oblasti finančního násilí. Jedno procento přiznalo jednání spadající pod fyzické násilí a 0,4 % nějakou formu incidentu sexuální povahy.

Tabulka 2: Formy EAN dle typů a respondentem označených původců (v %)

	jiný klient	příbuzný klienta	jiný zaměstnanec	já (respondent)
finanční	42	66	18	4
emoční a psychický	77	53	29	5
fyzický	42	10	8	1
sexuální	27	4	4	0,4
celkový dle původce	81	71	38	9

V pohledu našich respondentů jsou různé formy násilného či nevhodného chování v pobytových sociálních službách, byť v různé intenzitě a frekvenci, značně rozšířené. Ve světle mezinárodního srovnání, jak jsme viděli výše, se ovšem nejedná o zcela překvapivé nebo nestandardně vysoké podíly. To nám ovšem nemůže bránit v konstatování, že nějaká forma, byť třeba různě intenzivního, násilí se zdá být nad očekávání častou součástí výkonu pečovatelské profese a přijímané péče v institucionálních kontextech. Tyto situace narušují důstojnost klientů a při opakování či v kombinaci s jinými incidenty mohou výrazně snížit kvalitu života klientů domovů pro seniory. Ale nejen jich. Bezpochyby i personál, je-li vystaven opakované nutnosti pracovat v prostředí protknutém nějakou formou násilí, je vystaven vysokým hladinám stresu, který tyto náročné situace musí na vědomé či nevědomé hladině představovat a vést k významné psychické i fyzické zátěži. Ta může zvyšovat riziko

syndromu vyhoření a v konečném důsledku může spustit sestupnou spirálu suboptimální péče. Pokud mají být domovy pro seniory (dále též DpS) i domovy se zvláštním režimem (dále též DZR) vnímané jako bezpečná místa, je více než vhodné usilovat o prevenci nevhodného chování, a to s přihlédnutím k variabilitě původců, a tudíž k nutnému rozvoji variability přijímaných preventivních i následných opatření.

V následujícím oddíle představíme jednotlivé sledované incidenty podrobněji (viz tabulku 3), a to včetně rozlišení, zda byl čin označen jako opakovaná či výjimečná zkušenost. Není bez zajímavosti, že všechny položky dotazníku byly alespoň jednou vybrány, a to s jedinou výjimkou – položka „nucení klienta k sexu“ samotným respondentem zůstala zcela neobsazena. Už letmý pohled na tabulku 3 prozrazuje, že každá varianta byla zmíněna jako, byť třeba jen výjimečně, vyskytující se, a to alespoň u jednoho z původců. Je zajímavé, že samotná frekvence se nezdá hrát nějakou významnou roli, protože incidenty vyskytující se nejčastěji jako „opakované“ jsou zároveň frekventovaně hlášeny i jako „výjimečné“. Nejčastěji označenou položkou dotazníku byla situace kdy „nenechal klienta rozhodovat o penězích nebo nekoupil věci, které klient chtěl / potřeboval“ ze strany příbuzných, označena byla 17 % respondenty jako opakovaný incident a ve 44 % jako výjimečný. Frekventovanou položkou, kdy byli příbuzní klientů označeni jako původci, bylo také: „bez dovození používal majetek nebo peníze klienta“ (v 10 % opakovaně a v 33 % výjimečně). V oblasti emočního a psychického násilí byly příbuzní často respondenty označeni u položek „opakovaně klienta znevažovali nebo ignorovali“ (opakovaně 6 % / výjimečně 35 %), „uráželi ho nebo mu nadávali“ (opakovaně 3 % / výjimečně 35 %). V pokročilých analýzách, které připravujeme a tam kde to velikost vzorku dovolí, bychom se chtěli zaměřit na kolokaci těchto incidentů, neboť se lze domnívat, že se může jednat o společně se vyskytující fenomény či spojité nádoby.

Emoční a psychické násilí je poměrně časté i v meziklientských vztazích. Respondenti často označovali položku, že mezi klienty dochází k urážkám a nadávkám (opakovaně 15 % / výjimečně 58 %), případně i znevažování a opakovanému přehlížení (10 % / 47 %), poškozování věcí ve vlastnictví klienta (3 % / 38 %) a vyhrožování fyzickým násilím (4 % / 37 %).

Tabulka 3: Hlášený EAN dle původce (v %)

	jiný klient		příbuzný klienta		jiný zaměstnanec		já (respondent)	
	opakovaně	výjimečně	opakovaně	výjimečně	opakovaně	výjimečně	opakovaně	výjimečně
bez dovolení používal majetek nebo peníze klienta	7	30	10	33	0,4	5	0	0,5
klienta vydíral kvůli penězům nebo majetku	0,8	8	5	30	0	0,3	0	0,1
nenechal rozhodovat o penězích/ ne- koupil věci	0,8	7	17	44	1	12	0,7	3
ukradl klientovi peníze nebo majetek	2	19	2	25	0,2	5	0	0,1
vyhrožoval klientovi tvář v tvář, že mu fyzicky ublíží	4	37	0,1	9	0,2	2	0	0,1
klienta urážel nebo mu nadával	15	58	3	35	1	17	0	0,8
klienta znevažoval nebo opakovaně ignoroval	10	47	6	35	2	23	0	5
bránil klientovi ve styku s dalšími lidmi, na kterých mu záležel	0,5	11	3,3	30	0,1	2	0,1	0,5
zničil něco, co klientovi patřilo	3	38	0,4	13	0,3	11	0	3
klienta nějakým způsobem omezoval	2	22	0,4	7	0,5	5	0	1
klienta udeřil nebo jinak napadl	2	28	0,3	3	0	2	0	0,2
podal záměrně příliš mnoho léků	0	0,3	0,4		0,1	2	0	0,3
měl vůči klientovi narážky se sexuální- ním podtextem, které mu byly nepří- jemné	2	24	0	1	0,1	1	0	0
nevhodně klienta odhaloval, nebo jej vystavil jinému sexuálnímu nátlaku	0,4	5	0	2	0	3	0	0,3
dotýkal se klienta sexuálním způso- bem proti jeho vůli	0,9	9	0,1	1	0	0,4	0	0,2
nutil klienta k sexu	0,1	3	0,1	0,4	0	0,1	0	0

Také jiní zaměstnanci se mírně častěji dopouštějí opakovaného i výjimečného znevažování nebo opakovaného ignorování klientů (2 % / 23 %) než jiných činů. V případě opakovaných incidentů jsou rozdíly v řádech desetin procent. Sami respondenti o něco častěji přiznávali, že klienta nenechají rozhodovat o penězích nebo mu nekoupí věci, které chtěl či potřeboval (0,7 % / 3 %). Všechny položky přitom vypovídají o situaci v posledních přibližně dvanácti měsících před dotazováním, jak to uváděla instrukce v dotazníku.

Zanedbávání péče

Zanedbávání péče je inherentní součástí široké definice EAN. V kontextu poskytování sociálních služeb je ovšem logické sledovat zanedbávání péče pouze u zaměstnanců, tedy těch, kteří jsou za poskytovanou péči zodpovědní v rámci výkonu své profese. Pro účely tohoto článku proto zanedbávání nezahrnujeme do celkových podílů EAN, jak jsou uvedeny a srovnávány výše. Podrobné výsledky, jak respondenti označovali svoji zkušenost s výskytem různých forem zanedbávání péče, shrnuje tabulka 4. Nejčastěji označeným incidentem zanedbávání péče byla položka „nedostatečně vlídná komunikace s klientem“. Jako výjimečně nebo opakovaně se vyskytující ji označilo 46 %, resp. 10 % respondentů. Samotným respondentům se tato věc stala v 15 % výjimečně a v 0,1 % opakovaně. Frekventovaně byly také označeny položky „nesprávné vykonávání ošetrovatelské péče“ a „nedostatečně častá výměna inkontinenčních pomůcek“. Celková míra respondenty uváděného zanedbávání byla 66 % ze strany zaměstnanců a 24 % u samotných respondentů.

Zkušenost se zanedbáním péče mimo instituci, kde respondent pracuje

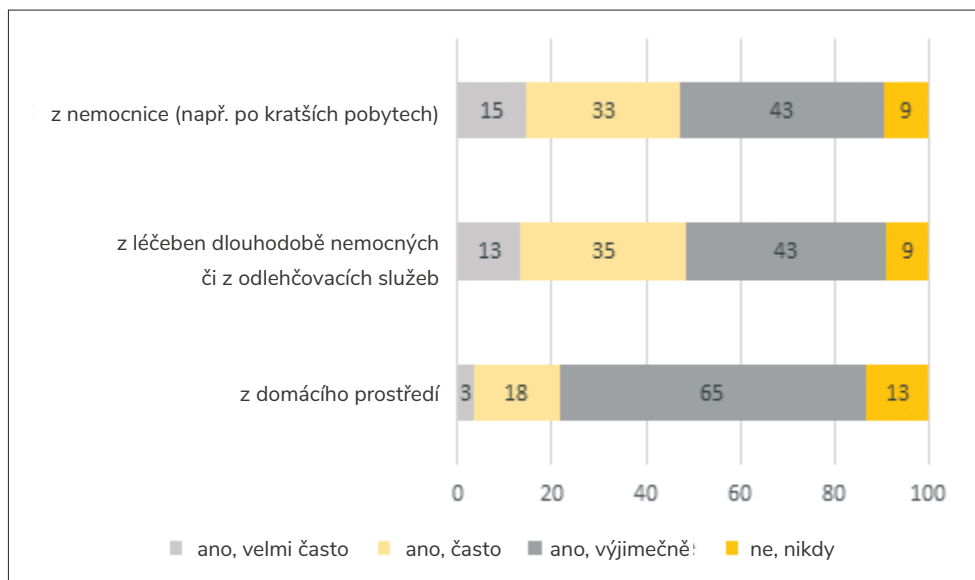
Z přípravných fází projektu (skupinové fokusní rozhovory s managementem domovů) vyplynulo důležité téma, a to zanedbávání péče, které se děje na místech, z nichž klienti do daného domova přicházejí. Využili jsme proto příležitosti a položili našim respondentům otázku, zda se setkávají se situací, že k nim přicházející klienti jsou v zanedbaném stavu. Tato otázka nesměřovala ke komplexnímu hodnocení zdraví přichozích klientů, ale měla se pokusit kvantifikovat zkušenost respondentů

Tabulka 4: Zanedbávání hlášené zaměstnanci (v %)

	jiný zaměstnanec		já (respondent)	
	opakovaně	výjimečně	opakovaně	výjimečně
nedostatečně (vládně) komunikoval/a s klientem	10	46	0,1	15
nesprávné vykonávání ošetrovateľské péče	6	33	0,1	8
nevyměnil/a včas inkontinenční pomůcky	5	41	0,1	10
bránil/a klientovi použít zvonek na přivolání	3	18	0,1	4
nepodal/a klientovi vodu nebo jiný nápoj	3	12	0	2
odmítl pomoc se vstáváním a ukládáním na lůžko	2	19	0	4
odmítl pomoc se vstupem na toaletu a jejím použitím	2	12	0,1	2
odmítl klientovi pomoc s přípravou/konzumací jídla	2	14	0	1
odmítl pomoc s mytím nebo koupáním	0,6	10	0	2
ošetření klienta bylo necitlivé	0,1	3	0,1	1
zanedbávání celkově			66	24

s tímto partikulárním fenoménem. Jak je patrné z grafu 1, tuto zkušenost mělo alespoň někdy přes 80 % respondentů, a to u všech tří sledovaných typů prostředí: nemocnice, léčebny dlouhodobě nemocných (LDN), domácí prostředí. Jako velmi častou zkušenost ji označilo v případě zdravotnických zařízení 15 % (nemocnice), resp. 13 % (LDN) dotázaných, jako častou dalších 33 %, resp. 35 %, a jako relativně výjimečnou dalších 43 %. To jsou násobně vyšší podíly než v případě příchodu z domácího prostředí, kde jako velmi častou zkušenost toto uvedlo pouze 3 % respondentů, dalších 18 % poznačilo možnost „často“ a 65 % pak volbu „výjimečně“.

Graf 1: Příchod klientů v zanedbaném stavu do DpS či DZR dle typu původního prostředí (v %)

Tyto zkušenosti jsou dalším střípkem mozaiky do širokého spektra forem EAN, s kterým se jak klienti, tak zaměstnanci setkávají v kontextu institucionální péče. Tyto incidenty kladou vysoké nároky na empatii pečujících, jejich dovednosti pracovat trauma-informovaným způsobem a podtrhují nutnost posilovat jejich schopnosti vystupovat v advokační roli při zajišťování podpory a dodržování práv klientů.

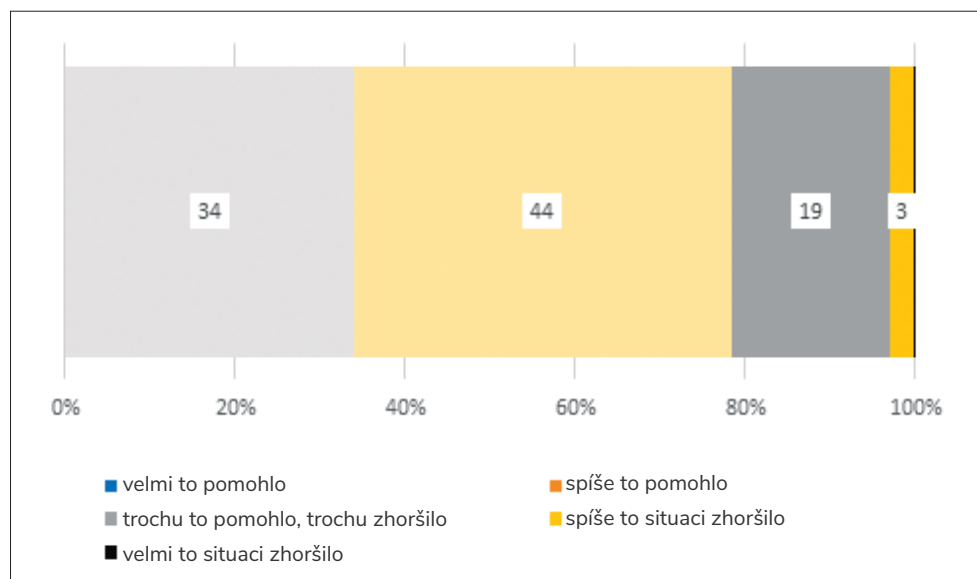
Oznámení incidentů respondentem a spokojenost s řešením

Výše prezentovaná data ukazují na hojnou zkušenost zaměstnanců domovů pro seniory s různými formami špatného zacházení a násilím od různých skupin původců. Zjištěné podíly nám dávají jistou licenci vyvodit závěr, že různé druhy násilného či nevhodného chování jsou vlastně relativně běžnou realitou chodu domovů pro seniory a domovů se zvláštním režimem. Je proto zcela zásadní a klíčové, jak je s tímto tématem na pracovištích našich respondentů pracováno, a jak jsou, zda jsou a s jakým vnímaným výsledkem bývá řešeno. Vzhledem k možnostem prezentovaného

výzkumu jsme se respondentů, kteří označili, že mají s nějakou položkou zkušenost, zeptali, zda incident s někým probrali, zda jej „ohlásili“ či nikoliv. Je poměrně optimistickým zjištěním, že incident ohlásilo celých 72 % respondentů. Velká většina z nich také zhodnotila, že možnost si o tom, co se stalo promluvit, přineslo pozitivní výsledek (viz graf 2). Vysoká míra nahlašování incidentů je ve výrazném kontrastu k nenahlašování EAN v domácím prostředí ze strany obětí (Reimerová et al., 2023). Důvod je samozřejmě především metodologický, v tomto případě jde nejen o profesionály v kontextu výkonu profese, ale především o osoby častěji pravděpodobně v roli svědka, nebo se jedná o samotné původce.

Přesto jsou důvody, které uvádí ti, již o incidentu s nikým nemluvili, zajímavě podobné těm, které uvádějí oběti EAN v domácnostech (Reimerová et al., 2023). Jedná se především o banalizaci toho, co se stalo („myslel jsem si, že incident je příliš banální“ – 57 %), ale také nedůvěra v systém a jeho připravenost problém skutečně tematizovat a řešit („nikdo nebude schopen se situací něco udělat“ – 30 %). Jde

Graf 2: Hodnocení výsledku nahlášení incidentu (v %)

rovněž o obavy ze sekundární viktimizace a slabé podpory oznamovatelů („bál jsem se pomsty“ – 21 %).

I když zaměstnanci dostávají značnou podporu od zaměstnavatele ve formě různých vzdělávacích kurzů, kurz zaměřující se přímo na prevenci týrání a zneužívání seniorů absolvovalo pouze 35 % respondentů. Je otázkou, zda jsou tyto kurzy v dostatečném počtu a kvalitě v nabídce vzdělávání, nebo zda se jedná o efekt samovýběru, kdy zaměstnanci volí spíše jiná témata. Ze souvisejících témat respondenti absolvovali např. kurzy zaměřující se na péči o klienta s demencí (81 %), na prevenci vyhoření (72 %), kurzy komunikace s náročným klientem (69 %) nebo kurz komunikace s rodinnými příslušníky (49 %).

Závěr

Prezentovaná data ukazují vysoké podíly zkušeností, které uvádí zaměstnanci domovů pro seniory a domovů se zvláštním režimem. Nejedná se tedy o výskyt či prevalenci násilného chování různé intenzity, špatného zacházení a zanedbávání, ale z počtu, resp. podílu těchto uvedených zkušeností extrapolujeme míru přítomnosti a závažnosti různých forem násilí v kontextu institucionální péče o seniory v ČR.

Respondenti – zaměstnanci domovů pro seniory a domovů se zvláštním režimem jako násilí a špatné zacházení nejčastěji označili to plynoucí od jiných klientů (81 %), a to ze strany příbuzných (71 %). EAN způsobené jinými zaměstnanci je ve zkušenostech respondentů výrazně méně četné, i když jde stále o vysokou hodnotu 38 %. Celých 9 % respondentů se pak samo přiznalo k nějaké formě nevhodného chování či suboptimální péči, a to až do úrovně psychického násilí či zanedbávání.

Vedle samotné zaznamenané míry výskytu zkušenosti s jednotlivými činy je podstatné, že alespoň nějaký incident byl v šetření uveden v podstatě u všech sledovaných položek, a to bez ohledu na velikost zařízení, jeho typ nebo zřizovatele. To indikuje „univerzální“ rozšířenost EAN v pobytových sociálních službách, která nemůže být vysvětlována individuálním selháním. Zjištěná míra rozšíření narušuje představu domovů pro seniory a domovů se zvláštním režimem jako pro klienty (a zaměstnance) absolutně bezpečného prostředí. Například systém dvoulůžkových

pokojů přináší rizika konfliktního soužití a otvírá otázky, jak posílit práci s onboardingem nových klientů, jak dlouhodobě a cíleně pečovat o vztahy mezi klienty, jak předcházet konfliktům a řídit práci s klienty náročnými na péči nebo s komplexními diagnózami. Dodržování rozvrhu poskytované péče je sice užitečným manažerským způsobem nastavení procesů v institucionálním prostředí, na druhou stranu však vede k tlaku na zaměstnance i klienty. Aktuální proměna potřeb klienta nebo nedostatečná podpora ve zvládnutí pracovní zátěže pak může relativně snadno vyvolat stresové situace, které mohou vyústit v incident špatného zacházení. Nejen v těchto situacích pak přichází ke slovu péče o otevřenou atmosféru na pracovišti orientovanou na podporu řešení konfliktů, nikoliv jejich automatickou kriminalizaci na straně jedné, nebo „zametáním pod koberec“ na straně druhé. Zcela klíčová je pak práce s chybou jako přirozenou součástí každé lidské činnosti, jejíž řešení je vnímáno jako prostředek růstu, a to nejen jedince, ale celé organizace.

I když se zde prezentované hodnoty výskytu zkušeností s EAN v pobytových službách mohou zdát vysoké, neliší se od výsledků zahraničních výzkumů. Shodují se také se starší anketou mezi klienty domovů pro seniory z roku 2008 v českém prostředí (Vidovićová & Lorman, 2008). Výsledky přesto prezentujeme s vědomím rizika značné nepřesnosti způsobené zvolenou metodologií. Našimi respondenty byli zaměstnanci DpS a DZR, kteří byli ochotni odpovědět a dost pravděpodobně si byli buď oni sami, nebo někdo z vedení, vědomi závažnosti této problematiky. Byli tedy nějak motivovaní odpovědi poskytnout. Tyto motivace nemůžeme nahlédnout, a tudíž ani interpretovat jejich vliv na získané odpovědi. Neznáme charakteristiku a zkušenosti osob, které se rozhodly na dotazník neodpovědět nebo se k nim ani nedostal. Nad tímto procesem jsme se jako výzkumníci cíleně vzdali kontroly v zájmu zachování co největší možné anonymity respondentů. V důsledku této volby proto nemůžeme ani odhadovat „response rate“ nebo reprezentativitu souboru. Z dotazníku také není možné zcela vyčíst, jak jednotlivé položky dotázaní interpretují, zda určité jednání nepovažují za nějak zvlášť nevhodné (nebyl zde přítomen faktor sebecenzury) a výsledky jsou tak nadhodnocené, nebo naopak podhodnocené. Tato interpretační omezení jsou společná všem snahám o empirický popis reality v této oblasti a je nutné je vzít v potaz při aplikaci závěrů do praxe.

Znalost o míře incidentů EAN by neměla v žádném případě vyústit do snah o kriminalizaci či jiné formy postihů zaměstnanců, klientů či příbuzných ani o obecné „potrestání viníka“. Řešením se zdá být spíše nastavování mechanismů přispívajících k prevenci EAN společně se snahou o harmonizaci vztahů a vyřešením příčin agresorova jednání (Lorman et al., 2023). K prevenci EAN přispívají kromě osobních faktorů především faktory organizační. Například Hyde et al. (2003) identifikovali pět oblastí možného selhání v institucích: infrastruktura (fyzické prostředí), management a řízení (nastavení systému péče a řízení), personální zajištění (nedostatek personálu, dlouhé směny), charakteristiky klientů (míra závislosti, náročné chování), kultura (institucionální, ale i společenská kultura, normy a očekávání) a makrostrukturální faktory ovlivňující nastavení sociálních služeb. Autoři upozorňují na vzájemnou propojenost těchto oblastí a také na to, že relativně malé organizační změny v jedné nebo více z těchto oblastí mohou způsobit rychlý pokles kvality péče. Lze tak dovodit, že hledání řešení musí všechny tyto oblasti kopírovat. Organizační faktory mají přímé dopady na kvalitu péče a výrazně se podílejí na prevenci EAN v zařízeních poskytových sociálních služeb, a proto by jim měla být věnována odborná pozornost. Dle zahraničních zkušeností navíc není možná úplná mitigace (McDonald et al., 2012), je nutné se proto vždy primárně zaměřit na posilování odolnosti všech obětí v nejširším smyslu tohoto slova.

Poděkování

Tým projektu FEANCI tímto děkuje manažerům a manažerkám několika domovů pro seniory, kteří s velkou odvahou otevřeli svá pracoviště jako testovací prostor pro zjišťování fenoménu EAN v ČR. Děkujeme všem jejich kolegyním a kolegům, kteří nám poskytli rozhovor nebo spolupřevěřili a pilotovali první verze dotazníku. Díky patří i pracovnícím a pracovníkům MPSV, kteří realizaci výzkumu ideově i prakticky podpořili. Velké díky pak všem respondentkám a respondentům, kterým téma nebylo lhostejné a dotazník upřímně vyplnili. Je teď naším společným závazkem data použít k podpoře pozitivních změn.

Tento text byl podpořen projektem TQ01000510 Fenomén EAN (týrání, zneužívání a špatného zacházení se seniory) v kontextu sociálních služeb v ČR: inovace

v detekci, prevenci a péči (FEANCI), který je spolufinancován se státní podporou Technologické agentury ČR v rámci Programu SIGMA (<https://www.rilsa.cz/projekty/feanci/>).

Použitá literatura

- Botngård, A., Eide, A. H., Mosqueda, L., Blekken, L., & Malmedal, W. (2021). Factors associated with staff-to-resident abuse in Norwegian nursing homes: A cross-sectional exploratory study. *BMC Health Services Research*, 21(1), 244. <https://doi.org/10.1186/s12913-021-06227-4>
- Botngård, A., Eide, A. H., Mosqueda, L., & Malmedal, W. (2020). Resident-to-resident aggression in Norwegian nursing homes: A cross-sectional exploratory study. *BMC Geriatrics*, 20(1), 222. <https://doi.org/10.1186/s12877-020-01623-7>
- Dong, X. (2005). Medical Implications of Elder Abuse and Neglect. *Clinics in Geriatric Medicine*, 21(2), 293–313. <https://doi.org/10.1016/j.cger.2004.10.006>
- Drennan, J., Lafferty, A., Treacy, M. P., Fealy, G., Phelan, A., Lyons, I., & Hall, P. (2012). *Older people in residential care settings: Results of a national survey of staff-resident interactions and conflicts*.
- Gil, A. P., & Capelas, M. L. (2022). Elder abuse and neglect in nursing homes as a reciprocal process: The view from the perspective of care workers. *The Journal of Adult Protection*, 24(1), 22–42. <https://doi.org/10.1108/JAP-06-2021-0021>
- Goergen, T. (2004a). A multi-method study on elder abuse and neglect in nursing homes. *The Journal of Adult Protection*, 6(3), 15–25. <https://doi.org/10.1108/14668203200400016>
- Goergen, T. (2004b). A multi-method study on elder abuse and neglect in nursing homes. *The Journal of Adult Protection*, 6(3), 15–25. <https://doi.org/10.1108/14668203200400016>
- Griffore, R. J., Barboza, Gia E., Mastin, Teresa, Oehmke, James, Schiamberg, Lawrence B., & Ann Post, L. (2009). Family Members' Reports of Abuse in Michigan Nursing Homes. *Journal of Elder Abuse & Neglect*, 21(2), 105–114. <https://doi.org/10.1080/08946560902779910>

- Hubatková, B., & Vidovičová, L. (2024). Outcomes of elder abuse and neglect in Central Europe: Exploring the link between EAN and well-being among non-institutionalized older adults. *Journal of Elder Abuse & Neglect*, 36(3), 265–290. <https://doi.org/10.1080/08946566.2024.2346846>
- Hyde, M., Wiggins, R. D., Higgs, P., & Blane, D. B. (2003). A measure of quality of life in early old age: The theory, development and properties of a needs satisfaction model (CASP-19). *Aging & Mental Health*, 7(3), 186–194. <https://doi.org/10.1080/1360786031000101157>
- Lorman, J., Prchalová, J., Kalvach, Z., & Vidovičová, L. (2023). Široká definice a typologie seniorského abusu: Fenomén týrání, zneužívání, zanedbávání a dalšího nevhodného jednání a zacházení s muži a ženami ve vyšším věku (EAN). In *Munispace – čítárna Masarykovy univerzity*. Masarykova univerzita. <https://munispace.muni.cz/library/catalog/book/2261>
- McDonald, L., Beaulieu, M., Harbison, J., Hirst, S., Lowenstein, A., Podnieks, E., & Wahl, J. (2012). Institutional Abuse of Older Adults: What We Know, What We Need to Know. *Journal of Elder Abuse & Neglect*, 24(2), 138–160. <https://doi.org/10.1080/08946566.2011.646512>
- Natan, M. B., Lowenstein, A., & Eisikovits, Z. (2010). Psycho-social factors affecting elders' maltreatment in long-term care facilities. *International Nursing Review*, 57(1), 113–120. <https://doi.org/10.1111/j.1466-7657.2009.00771.x>
- Nešporová, O., Petrová Kafková, M., & Vidovičová, L. (2024). Jak se zkoumá násilí na seniorech v kontextu institucionální péče. *RILSA Policy Papers*, 1, 1–34. https://katalog.vupsv.cz/fulltext/PP_01-2024.pdf
- Reimerová, K., Petrová Kafková, M., & Vidovičová, L. (2023). Výsledky výběrového šetření RESTABUS Inovativní cesty definice, měření prevalence a řešení seniorského abusu v ČR. In *Munispace – čítárna Masarykovy univerzity*. Masarykova univerzita. <https://munispace.muni.cz/library/catalog/book/2264>
- Sethi, D., Wood, S., Mitis, F., Bellis, M., Penhale, B., Iborra Marmolejo, I., Lowenstein, A., Manthorpe, G., & Ulvestad Kärki, F. (2011). *European report on preventing elder maltreatment*. World Health Organization. Regional Office for Europe.

- Schiamberg, L. B., Barboza, G. G., Oehmke, J., Zhang, Z., Griffore, R. J., Weatherill, R. P., von Heydrich, L., & Post, L. A. (2011). Elder Abuse in Nursing Homes: An Ecological Perspective. *Journal of Elder Abuse & Neglect*, 23(2), 190–211. <https://doi.org/10.1080/08946566.2011.558798>
- Schiamberg, L. B., & Gans, D. (1999). An Ecological Framework for Contextual Risk Factors in Elder Abuse by Adult Children. *Journal of Elder Abuse & Neglect*, 11(1), 79–103. https://doi.org/10.1300/J084v11n01_05
- Vidovičová, L., & Lorman, J. (2008). *Život v domovech pro seniory 2001, Zpráva z výzkumu, Problémy týrání, zneužívání a zanedbávání péče v domovech pro seniory*. Úřad vlády ČR.
- Yon, Y., Ramiro-Gonzalez, M., Mikton, C. R., Huber, M., & Sethi, D. (2019). The prevalence of elder abuse in institutional settings: A systematic review and meta-analysis. *European journal of public health*, 29(1), 58–67.

Mgr. et Mgr. Marcela Petrová Kafková, Ph.D. | marcela.petrova@rilsa.cz

pracuje v oddělení sociální politiky a sociální práce Výzkumného institutu práce a sociálních věcí, v. v. i. Jako socioložka působí rovněž na Masarykově univerzitě v Brně. Zabývá se problematikou populačního stárnutí, hodnotových proměn seniorů a konceptem aktivního stárnutí.

Mgr. Lucie Vidovičová, Ph.D. | lucie.vidovicova@rilsa.cz

je socioložkou ve Výzkumném institutu práce a sociálních věcí, v. v. i., kde vede oddělení sociální politiky a sociální práce. V centru jejího odborného zájmu stojí téma věku, stárání a stárnutí, v jehož kontextu řeší zejména otázky diskriminace, rodiny a sociální exkluze.

Mgr. Olga Nešporová, Ph.D. | olga.nesporova@rilsa.cz

působí jako socioložka ve Výzkumném institutu práce a sociálních věcí, v. v. i. Dlouhodobě se věnuje sociologii rodiny, sociologii smrti a dále sociální politice. Aktuálně se ve výzkumu zaměřuje na mezigenerační vztahy v rámci rodin a dále na dlouhodobé sociální služby pro seniory.

Sociální reformátor Bernard Bolzano

Pavel Sirůček

Abstrakt

Příspěvek cílí na méně známou, a často i překvapivou, sociálně-ekonomickou dimenzi díla B. Bolzana. Jeho nadčasový spis O nejlepším státě zůstává první původní, a dodnes i jedinou, ucelenou a systematickou českou utopií. Nikoli zcela fantazijní, ve které důležitou roli hrají aspekty hospodářské. Text představuje B. Bolzana jakožto logického rozvrhovatele sociálně spravedlivé státní utopie, ve které lze vystopovat vizionářství sociálního státu či veřejného sektoru aj. Přičemž věnoval pozornost nejenom konstruktu účelně zřízeného státu v duchu úsilí o obecné blaho, nýbrž formuloval i celou řadu hospodářských a sociálních návrhů na řešení aktuálních problémů. Některé z nich předběhly dobu i běžné pojmání dobročinnosti a čekaly na naplnění desítky let. Bolzano se neomezoval na propagaci (např. v exhortách) a pokoušel se i o realizaci projektů (agrárního družstva, svépomocné záložny, škol atp.). Proto lze kladně odpovědět na otázku, zda B. Bolzana lze označit za předchůdce moderní sociální politiky.

Klíčová slova:

Bernard Bolzano, sociální reformy, utopický projekt účelně zřízeného státu, čeští vizionáři

Abstract

The article focuses on the lesser-known, and often surprising, socio-economic dimension of the work of B. Bolzano. His timeless publication On the Best State remains the original, and to this day the only, comprehensive and systematic vision of a Czech utopia. It is not entirely fanciful, and economic aspects play an important role. The text presents

B. Bolzano as a logical planner of a socially just state utopia, in which one can trace the visionary nature of the welfare state and the public sector, etc. He devoted attention both to the construct of a purposefully established state in the spirit of striving for the common good and formulated a whole series of economic and social proposals for solving current problems, some of which were ahead of their time; indeed, the common understanding of charity, which took decades to become reality. Bolzano did not limit himself to promotion (e.g. in exhortations) alone, and attempted to implement practical projects (an agricultural cooperative, a self-help savings bank, schools, etc.). Therefore, the question of whether B. Bolzano can be described as the predecessor of modern social policy can be answered positively.

Keywords:

Bernard Bolzano, social reforms, utopian project of a purposefully established state, Czech visionaries

Úvod

Poslední český polyhistor,¹ pražský rodák a Čech,² který během života Čechy nikdy neopustil, ThDr. Bernard Bolzano (1781–1848) nebyl jen matematikem a logikem formátu minimálně evropského, teologem, knězem, filozofem, učitelem a vychovatelem, nýbrž v neposlední řadě také kritickým sociálně-ekonomickým myslitelem. V širší povědomí dosud nevstoupil obraz vědce B. Bolzana jako největšího českého utopisty-vizionáře a sociálního reformátora, který nezůstával u teoretické vize, nýbrž pokoušel se – vesměs neúspěšně – i o praktická uskutečnění.

¹ Srov. Sirůček (2024a).

² Bolzano může být interpretován jako osobnost česká, i když německy píšící, s připomenutím jeho zemského patriotismu a idealistického světonázoru.

Za originálního a odvážného sociálního buřiče³ označil Bolzana novinář a historik Jaroslav Vozka: „*Bolzano byl hluboce sociálně založen. Měl nezvyklé pochopení pro strádající bídou hmotnou i duchovní [...] ve svých universitních přednáškách tepal bezcitnost majetných, brojil proti nerovnosti lidí a majetku [...], vyslovoval se rozhodně pro svobodu smýšlení, zrovnoprávnění žen, pro účast lidu na vládě [...]* V jeho projevech často proráží názor, že [...] není spravedlivý řád, v němž bohatí, kteří nepracují, žijí z práce chudých, a své posluchače přesvědčoval, že hlavní příčinou zbědačení širokých vrstev je instituce dědického práva. Odsuzoval příkře snahy zaměstnavatelů zkracovat mzdy, přeznával dělníkům právo na práci a na stávku [...]“ (Vozka, 1937, s. 12).

Bolzanovy praktické návrhy sociální i hospodářské je nutné vnímat v kontextu jeho sociálně-utopických představ ztělesněných hlavně spisem *O nejlepší státě* a vycházejících z Bolzanových exhort. Tento článek si klade za úkol zvážit, zda je – i z hlediska současnosti – namístě připomínat Bernarda Bolzana v souvislosti s formováním moderních sociálních politik.

Obecné blaho a nejvyšší mravní zákon

Bolzanův význam vědecký bývá obvykle spojován s originálními přínosy v matematice, filozofii matematiky, logice či teorii vědy. Ohledně odkazu matematického lze vyzdvihnout formulaci Bolzanovy věty (resp. vět). Umožňuje důkaz existence Paretovské efektivnosti a představuje jedno z východisek matematické ekonomie. V centru zájmu samotného Bolzana se nacházela teologie,⁴ kdy největší službu pro obecné blaho spojoval s rolí kněze a pedagoga a výchovou se zabýval teoreticky

³ Buřičský charakter Bolzanových doporučení, především in Bolzano (1932), kriticky zmiňoval Schindler (1908). Jeho hodnocení odmítl překladatel utopie M. Jašek (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. IX).

⁴ Zabýval se především podložením věrohodnosti křesťanství čili fundamentální teologií. Bolzano může být vnímán i coby myslitel předjímající teologický vývoj 20. století. S tím, že se mu představa kněze kryla s vychovatelem a lidumilem.

i prakticky. V bádání neopomíjí ani nápravu společnosti. Jeho filozofické náhledy na etiku vycházejí z nejvyššího mravního zákona, příkazujícího jednání v zájmu obecného blaha. Bolzano píše, že je možné „vyjádřit nejvyšší mravní zákon asi tímto způsobem: *'Ze všech možných způsobů jednání vol vždy takové, které při zvážení všech důsledků nejvíce podporuje blaho celku, lhostejno v kterých jeho částech!'*“ (Bolzano et al., 1981, s. 101).⁵ Nejvyšší mravní zákon má být „nedokazatelná věta“, základní pravda.

Mravně ukotvené sociálně-reformní představy artikuloval ve stovkách přednášek, nedělních a svátečních výchovných kázáních – exhortách s povahou individuálně-etickou, sociálně-kritickou a nábožensko-filozofickou.⁶ Exhorty dokladují, že nejvyšší mravní zákon – blaženost lidského rodu – má být i nejvyšším principem náboženství. Exhorty zůstávají klíčové pro kazatelskou a pedagogickou dimenzi jeho díla i z hlediska vizionářství. Hlásáním idejí rovnosti a svobody a neustálého pokroku směrem k ideálnímu stavu přispěl k šíření demokratických názorů. V exhortách ostře kritizoval feudalismus i kapitalismus a poukazoval na projevy nerovností mezi lidmi, na útlak národnostní, politický i sociální i na materiální a mravní bídu.

Bolzanovo kněžské srdce⁷ tížily ohromné majetkové rozdíly, vykořisťování, bída a hlad. Proto hledal a pokoušel se otevírat nové cesty k jejich zmírňování. Přesahoval při tom rámec křesťanské lidumilnosti i dobové dobročinnosti a dostával se místy až na pozice socialistické. Uvažoval o nutnosti změn politických a ekonomických, včetně proměn sociálních poměrů venkovského lidu a městské chudiny. Vše v duchu nejvyššího mravního zákona, resp. úsilí o blaho lidstva.⁸

⁵ Při vsunutí pojmu ctnosti je znění následující: „Ze všech možných způsobů jednání vol vždy takové, které při zvážení všech důsledků nejvíce podporuje ctnost a blaženost celku!“ (Bolzano et al., 1981, s. 101).

⁶ Srov. Bolzano (1834), Loužil (2007).

⁷ Bolzano byl kněz-heretik, reformátorský teolog, specifický představitel českého katolického osvícenství a kritický pozdní josefinista usilující o katolickou restauraci. Ovšem opačně než odpovídalo zájmům církve i rakouské monarchie.

⁸ Bernardovi (plným jménem Bernardus Placidus Ioannes Nepomucenus Bolzano) byl vzorem demokratického a humanistického smýšlení i inspirací zájmu o obecné blaho a dobročinnost jeho otec Bernard Pompeius Bolzano.

Bolzano byl ovlivněn socialistickými idejemi, včetně socialismu utopického. V mnohém má k socialistům obecně, včetně socialistů moderních, blízko⁹ (namátkou v pohledu na soukromé vlastnictví, ohledně odměňování dle práce, společenského charakteru i prospěchu práce atd.). Řazení mezi utopické socialisty však zůstává diskutabilní, neboť nelze přehlížet nábožensko-etické ukotvení celého díla, resp. fakt, že pojítkem veškerých Bolzanových aktivit byl nejvyšší mravní zákon. Nalézat lze styčné plochy s idejemi malovýrobními, přičemž však Bolzana za malovýrobního socialistu označit nelze. Kněz-socialista Bolzano, včetně nadtřídního humanismu, má nejbližší k socialismu křesťanskému a v něčem i k socialismu katedrovému (či státnímu). V díle Bolzana lze nalézat stopy utopického komunismu, ovšem označení samotného Bolzana jako komunisty na místě není. É. Cabet či É. G. Morelly mají ke komunismu mnohem blíže.¹⁰

Ušlechtilý Bolzano sám lidumilně jednal, projevoval ale i jistý odpor k charitě a dobročinnosti,¹¹ např. vůči okázalému rozdávání almužen majícímu zajistit věčnou blaženost. Postoj k dobročinnosti a mecenášství ilustruje kapitola IV. utopie (Bolzano, 1932). Rekapituluje „stinné stránky“ přílišné majetkové nerovnosti. Přičemž se neomezuje na konstatování o škodlivosti, nýbrž nastiňuje i metodu řešení. Vyrovnávání majetku se mělo uskutečnit postupnými reformami dědického práva.¹² Bolzano však nepopíral, že jistá majetková nerovnost „byla nutná, aby lidstvo dosáhlo té výše kulturní, na jaké je dnes“ (tamtéž, s využitím českého překladu 1934, s. 69). Tedy že tato vždy jen škodlivá nebyla. Uvádí příklady mecenášské podpory ze strany boháčů, kterých však již nemá být třeba: „Dnes netřeba již čekat na přízeň boháčů, jde-li

⁹ Vozka (1937) či Pešková (1965) B. Bolzana označují za prvního moderního socialistu v Čechách.

¹⁰ Srov. Perný (2020) a Širůček (2022).

¹¹ Zmíněný odpor či např. i to, že v utopii O nejlepším státě (Bolzano, 1932) nelze nalézt žádný apel na křesťanské cítění, Bolzana odlišují od náboženského socialismu i současného sociálního učení katolické církve. Srovnání Bolzanových exhort s papežskými sociálními encyklikami by přesáhlo rámec tohoto příspěvku.

¹² „ne náhle, ne horem pádem, ne najednou, nýbrž postupnými reformami“ (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1934, s. 72).

o věc, která zasluhuje podpory, o podnik všeobecné prospěšný! Dnes dovedeme si jinak opatřiti náklad na to potřebný! Dovedeme si jej opatřiti daněmi [...]" (tamtéž, s. 70).¹³

Bolzanův utopický projekt

Bolzanovy sociálně-utopické představy nejuceleněji představuje spis *O nejlepším státě neboli Myšlenky kohosi, jenž lidstvo miloval, o nejúčelnějším zařízení společnosti občanské* (Bolzano, 1932), koncipovaný v období 1809–1831, resp. později. Často bývá uváděn rok 1831. Spis veřejně vychází poprvé až roku 1932 coby historický dokument. Jeho působení za Bolzanova života je minimální, i když jej Bolzano dával číst přátelům. Veřejné publikování ovšem odmítal.¹⁴ Koncept utopie zásadně ovlivňují společenské kritiky z exhort.¹⁵ Připomínáno bývá souběžné koncipování s klíčovou prací Vědosloví (Bolzano, 1837), přičemž lze nalézat i metodologické spojitosti. Bolzanovo logické dílo se stalo teoretickou základnou pro zformulování základního mravního zákona o obecném blahu, jehož praktické uplatnění měl přinášet vizionářský spis.

¹³ *S pocity toho, kdo sám byl na „dobrodiní“ odkázán, mecenášům vzkazuje: „Ale vězte, že i to jest zlo, jehož nelze trpěti ve státě zařízeném účelně, aby jenom na Vás a na Vaší vůli záviselo, kterak užijete toho bohatství, zdali k obecnému dobru nebo – ke škodě! Vězte dále, že by byli mnohem šťastnější, kdož žijí z Vašich dobrodiní, kdyby při rozumném zařízení státu nebylo jim třeba Vašich milostí, kdyby mohli žít z toho, na co mají plný, zákonitý nárok, co jim patří zcela bezpečně! Vězte konečně, že – máte-li i sami jistotu, že Vaše budoucnosti, bohatství Vás k ničemu zlému nesvede – nikdo z Vás přec neručí, že tomu bude tak i u Vašich [...] dědiců, ba že spíše podobá se pravdě, že je dříve nebo později zkazí toto bohatství“ (Bolzano, 1932, s. využitím českého překladu 1934, s. 72).*

¹⁴ *Utopii O nejlepším státě (Bolzano, 1932) přitom Bolzano považoval za svůj nejvýznamnější odkaz lidstvu, za završení celého vědeckého díla. K odmítání publikace přispívala neobliba u rakouských úřadů i zdravotní stav autora (Cabet, 1840). Události roku 1848 Bolzana vyděsily tak, že publikování zakázal. Nicméně nabádal k šíření a rozvíjení vizionářských myšlenek a hledání toho dobrého, co by z nich mohlo vzejít.*

¹⁵ *Zčásti byly vydány doma i v zahraničí, někdy pod jménem členů Bolzanova kruhu M. J. Fesla či F. Příhonského.*

Bolzano názory radikálně neměnil, fundamenty zakotvují již exhorty. Svou utopii doladoval sice až do konce života, přičemž při tom reagoval spíše na problémy 18. století a proměny 19. století příliš nereflektoval. *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932) je promyšlené vědecké dílo – dosud jediný pokus o původní český utopický systém. Systém ucelený, propracovaný, systematický, spočívající na relativně promyšlených hospodářských základech. Východisko Bolzanových ekonomických úvah představuje kategorie vlastnictví. Nejedná se tak o povrchní líčení utopického abstraktního ideálu s absencí hlubších odůvodnění zásad účelně zřízeného státu.

Utopie *O nejlepším státě* (Bolzano, 1932) je rozdělena do dvaceti osmi kratších kapitol podrobně líčících uspořádání účelně zřízeného státu.¹⁶ Nastíněna je problematika právního zřízení, ústavy, účelu společenských zařízení. Bolzano popisoval zákony, vládu, zdravotní péči, majetkové a hospodářské otázky, včetně peněz či obchodu, osobní a společenský život. Zabýval se smrtí, výchovou, uměním, zábavou, bydlením, výživou, oblečením nebo tím, kdo může být občanem státu. Systematicky probíral všechny stránky života člověka od narození až do smrti. Unikátní je, že v celém díle Bolzano analyticky předkládá argumenty pro a proti a pečlivě neustále vyvrací „očekávané námitky“ proti svým návrhům. To na čtivosti práce nepřidalo: jedná se o text spíše vědecký, a nikoli o cestopisný nebo utopický román či kratochvilné čtení.

Zůstává v první řadě dílem politickým, ale v mnoha ohledech značnou pozornost věnuje ekonomické problematice. Hospodářské uspořádání účelně zřízeného státu charakterizují kapitoly X.–XIV. a kapitola XXVI. Ekonomické dimenze lze však nalézt i v Bolzanových návrzích projektovaných kapitolami dalšími. Za klíčovou je možné označit kapitolu X. *O majetku*. I kategorii vlastnictví je vnímána prizmatem nejvyššího mravního zákona, resp. úsilí o blaho celku. Bolzano proto nevystupoval proti každému soukromému vlastnictví, ale hlásal právo státu na jeho omezení ve prospěch společnosti a obecného blaha.¹⁷

¹⁶ Srov. Sirůček (2022) k rozboru celé utopie, resp. Sirůček – Šetek (2023) k ekonomickým pasážím.

¹⁷ „Nějaká věc, nechť je prohlášena za soukromý majetek, za majetek jednotlivce jen tehdy, je-li celku prospěšnější, aby jednotlivci toto vlastnické právo přiznal, než aby mu je odepřel“ (Bolzano, 1932, s využitím českého překladu 1981, s. 52).

Pro popis vzorového státu využívá představ prvotních křesťanských obcí.¹⁸ Projektval radikální přestavbu společnosti, kdy reformu jedince spojoval s reformou státního zřízení, zákonů i fungování státu a celé společnosti. Politika přitom má podporovat rozumnou svobodu ve jménu obecného blaha. Má vést občany k dobru, potírat sklony ke zlu, aniž by to jedinec vnímal jako porušení svobody osobní. Přestavba se má týkat i hospodářské sféry, s projekty reforem zemědělství, výroby a obchodu. Nejlepší stát nese odpovědnost za ekonomiku, přičemž vlastní přírodní zdroje i zdroje kulturní. Bolzano neruší tržní ekonomiku ani peníze, ale počítá s kontrolou a regulací ze strany státu. Propagoval družstevnictví a myšlenky kooperace a spolupráce. Průmyslová výroba má být organizována především pomocí výrobních družstev. Větší pozornost ovšem věnoval reformám zemědělství a obchodu. Zemědělství má fungovat na družstevních principech. Bolzanův nejlepší stát není vizí ekonomiky a společnosti centrálně plánované. Drtivá většina direktivních zásahů do ekonomiky se zde odehrává na místní – samosprávné – úrovni pod dohledem občanů, kteří se na opatřeních sami spolupodílejí. Veškerá rozhodnutí o stanovování výše daní, platů, rozdělování majetku po zemřelých či přerozdělování obytných prostor probíhá veřejnou cestou prostřednictvím volených obecních institucí. Pouze tehdy, když obce nejsou schopny problémy řešit na místě (např. při pohromách) zasahují do autonomního ekonomického rozhodování obcí vyšší celky od okresní po celostátní úroveň.

Dílo *O nejlepší státě* je utopické, ovšem nikoli zcela fantazijní. Utopie tkví pevněji v realitě a obvykle se neuchyluje k iracionálnímu snění a blouznění. U vizí a návrhů lze vysledovat realistické kontury. Obdobně jako u dalších osvícenských utopií se neomezoval pouze na popis vysněného zřízení, ale nastiňoval i konkrétní opatření na změny. Realistické kontury Bolzanova utopismu se odvíjejí již od toho, že nejlepší, ideální, stát není koncipován jako absolutně dokonalý, jakýsi nový ráj na zemi, nýbrž má se jednat o stát účelně zřízený – tak, aby z nutných zel volil ta pokud možno

¹⁸ Na rozdíl od anarchistických představ prvotních křesťanů však Bolzano klade důraz na řídicí funkce státu.

nejmenší. K realismu vizí zásadně přispívají propracované hospodářské fundamenty. Ocenit nutno promyšlenost, logičnost a přesnost projektu účelně zřízeného státu.

V Bolzanově díle lze vystopovat vizionářství sociálního státu, veřejného sektoru nebo i zárodky ekonomie blahobytu. Řadit ovšem B. Bolzana k jejím přímým předchůdcům by bylo přehnané. Bolzano pomáhal připravovat půdu pro koncipování i současných ekonomických teorií. To platí taktéž ohledně aspektů institucionálních. Pozoruhodnou jasnost a přesnost projektu institucionální struktury Bolzanova účelně zřízeného státu rozděleného do částí, které logicky a promyšleně pokrývají celý život člověka, vyzdvihuje Kern (2011). Projekt interpretuje ve smyslu první raně buržoazní utopie s patriarchálními prvky, resp. jako koncept liberálně-egalitářský a utilitaristický. Dospívá k závěru o rozporu mezi ekonomickou modernitou a tradičními podmínkami agrární společnosti, která se teprve začíná stávat buržoazní. Připomíná Paretovo kritérium efektivnosti, které má implicitně být přítomno v hospodářské části Bolzanova projektu. S oceněním, že Bolzano v návrzích raně buržoazních ekonomických institucí využívá znalostí ekonomie blahobytu, aniž by tuto mohl znát.

Státní zásahy do ekonomiky jsou u Bolzana promyšlenější než u osvěcenských utopistů. Snažil se do jisté míry utopické vize skloubit s nastupující průmyslovou výrobou. Vedle dimenze hospodářské kladl důraz na sféru politiky, včetně primátu politiky nad ekonomikou. Veškeré (nejen) politické dění v ideálním státě má občan možnost aktivně spoluutvářet. Jednotlivec má v Bolzanově utopii větší prostor pro seberealizaci a není pouhým pasivním příjemcem dobrodiní od státu, s čímž souvisí aspekty samosprávy a decentralizace. I ohledně regulace sociálních vztahů návrhy Bolzana ne vždy zcela rezonují s typickými idejemi osvěcenců.

Nicméně v rovině silně utopické zůstává cesta k nejlepšímu státu: cesta nenásilná, reformní, cesta pokojné osvěty. Opatrný reformista Bolzano neuznával rychlé a radikální změny, včetně revoluce. K jeho idealistickým a utopickým rysům náleží až naivní víra v harmonický řád světa, v němž má být předem zajištěno vítězství dobra a spravedlnosti. Chybí adekvátní subjekt změn. Bolzano se morálními, resp. výchovnými apely obracel především na vzdělané vyšší vrstvy.

Bolzanovy sociální návrhy reformátorské

Opomenuta by neměla zůstat práce *O právu duchovních dostávat existenční prostředky od osob, jež nejsou příslušníky jejich vyznání* (Bolzano, 1838). Pojednává o právu duchovenstva dát se vydržovat i osobami jiné víry. Řeší problémy práva, náboženské svobody, včetně kritiky vlastnických poměrů, především držby půdy. Bolzano dospívá k obdobným závěrům jako v utopii (Bolzano, 1932), snaží se však též o aplikaci utopických představ na tehdejší situaci.

Ani po sepsání utopie *O nejlepším státě* se Bolzano nepřestal zajímat o sociální problematiku. Sledoval např. povstání slezských tkalců v roce 1844. Stať *Praktické návrhy k odstranění bídy, kterážto nyní panuje mezi značnou částí obyvatel Prahy* (Bolzano, 1847a)¹⁹ drasticky líčil bídu pražského dělnictva a naznačoval cesty ke zlepšení jeho hmotného postavení. Včetně myšlenky dobrovolného zdanění bohatších občanů ve prospěch chudiny. Bolzano vyzývá majetné, aby zajistily potřebným práci, obydlí, oděv a potraviny, a to tím, že by se sami uvolili platit přiměřené daně. K dobročinným návrhům náleží i doporučení chudině zprostředkovat prodej za velkoobchodní ceny. Oceňována bývá konkrétnost opatření oproti jiným jeho pracím.²⁰

Bolzano již dříve psal na téma zlepšování chudinských ústavů. Otázkám chudinské péče věnoval článek *Návrh na vylepšení některých chudobinců* (Bolzano, 1831), který se zabývá technickými podrobnostmi chudinské péče. K sociálně orientovaným patří i filozoficko-morální úvahy v exhortách o dobročinnosti nebo praktičtěji orientované týkající se propagace dělnických spořitelén a pojišťoven (proti požáru) atp. K příkladům lidumilství a dobročinnosti náleží taktéž jeho vklad na podporu založení spolku pro podporování chudých posluchačů univerzity v době počátků

¹⁹ „V tomto spisku první u nás propagoval myšlenku družstevní, volal po vyřazení meziobchodu, dožadoval se zvýšení mezd dělníků a vyslovil se pro ochranné dělnické zákonodárství“ (Vozka, 1937, s. 13).

²⁰ Srov. Bolzano (1847b, 1932).

kazatelské kariéry nebo to, že výtěžek z prodeje svých spisů Bolzano věnoval péči o chudé.²¹

K nejnaléhavějším otázkám zlepšení stavu obyvatelstva Bolzano navrhoval zaopatření bezprizorních dětí, nové byty s levnými činžemi, rozdělení šatstva, otopu a potravin. Přičemž však podotýká, že nesmí být podporován nikdo, kdo může pracovat a má k tomu příležitost. K odstranění nezaměstnanosti Bolzano doporučoval v roce 1847 veřejné práce, např. na regulaci Vltavy.

Bolzano se neomezoval na propagaci a pokoušel se i o praktickou realizaci některých návrhů. Navrhoval byty pro dělnické rodiny, volal po opatřeních na zvýšení dělnických mezd či ochranném dělnickém zákonodárství, snažil se organizovat péči o opuštěné děti. Po celý život – pod vlivem bytové nouze coby symptomu průmyslové revoluce – považoval za zvlášť palčivou otázku bydlení.²² K jeho návrhům náleží založení spolku k postavení zdravých bytů pro chudinu. Poskytovány měly být přibližně za režii, v naléhavých případech zdarma. Spolek by fungoval na akciovém základě. S dovoláváním se dobrosrdečnosti kapitalistů Bolzano tvrdil, že úrok 5 až 6 % jim naprosto postačí, zvláště pokud by stát převzal záruky. Hypotéky by spolek postupně vyplácel a kapitál by v daleké budoucnosti měl být tvořen pouze dary. „*V rukopise se zachovaly ... další podobné návrhy z počátku 40. let: na zřízení spolku pro pomoc opuštěným dětem, na opatření proti spekulantům s obilím v době hladu, na výstavbu levných bytů pro chudší vrstvy obyvatelstva. Byly to vesměs návrhy za daných sociálních a politických poměrů nerealizovatelné*“ (Bolzano, 1932, s. využitím českého překladu 1981, s. 155).

²¹ „Aby prakticky přispěl k zmírnění bídy pražského obyvatelstva, svolil, aby Náhlavský vydal knižně jeho kázání o dobročinnosti („Ober die Wohlthätigkeit. Dem Wohle der leitenden Menschheit gewidmet von einem Menschenfreude“), z nichž čistý zisk připadl ústavům pečujícím o chudé“ (Vozka, 1937, s. 13).

²² „V pozůstalosti se nachází několik návrhů na odstranění nelidských obydlí“ (Vozka, 1937, s. 13).

V období od poloviny 20. let do 40. let 19. století získal Bolzano takřka rodinné zázemí na velkostatku Hoffmannových na Pacovsku ve vesnici Těchobuz.²³ Bolzano usiloval o vznik jedné z prvních dělnických záložen v Čechách. V roce 1823 navrhl rodině Hoffmannových – na paměť jejich zemřelé dcery – zřídit pokladnici či záložnu pro nemajetný venkovský lid. V Bolzanově pozůstalosti se nalézá návrh stanov.²⁴ Podoba může být dovozena z Bolzanových prací v čele s utopií O nejlepším státě (Bolzano, 1932). Zmínit je možné návrhy ohledně myšlenky spořitelní, resp. významu spoření v kontextu majetkových zákonů v kapitole X. *O majetku*.²⁵ Úvahy obsahují náznaky aktivnějšího využití spořitelnou naakumulovaných částek v produktivní sféře, nicméně spořitelny Bolzano chápal hlavně jako instituce charitativní.²⁶

Jako nadšený stoupenec idejí družstevnictví Bolzano nabádal k co nejširšímu použití družstevní formy organizace ve výrobě i spotřebě a doporučoval budování velkonákupních centrál. V kontextu počátků a rozvoje družstevnictví v českých zemích Bolzano reprezentuje větev utopicko-socialistickou, která se ale příliš nerozvinula.²⁷ Bolzano podporoval v Těchobuzi vznik agrárního družstva, navrhoval zřídit

²³ Pokrokový josefinista Josef Hoffmann byl majitelem panství, sklářským podnikatelem a mecenášem. Náležel k nejbližšímu kruhu Bolzana. Anna Hoffmannová byla Bolzanovou oddanou spolupracovnicí a důvěrníci.

²⁴ J. Loužil zmiňuje, že Bolzano vypracoval „stanovy a potřebné matematické propočty svépomocné záložny pro lid; úřady však její zřízení nedovolily“ (Bolzano, 1932, s. využitím českého překladu 1981, s. 155). Instituce se však neudržela v Těchobuzi trvale, hospodářská záložna vznikla v Pacově.

²⁵ „Naproti tomu ovšem bude nutné upravit věci tak, aby každý komu peníze zbývají, mohl je uložit, ale jenom u státu – totiž především u obce –, ale také, aby si je také každý, kdy by peněz potřeboval a poskytoval naději, že jich správně užije, mohl vypůjčit za přiměřené záruky, avšak od státu“ (Bolzano, 1932, s. využitím českého překladu 1981, s. 64).

²⁶ Vencovský et al. (1999) návrhy hodnotí takto: „názory na charakter spořitelny [...] Bolzano (zejména filantropickým akcentem dané problematiky) výrazněji nepřekročil ducha své doby. Na druhé straně myšlenka o nutnosti peníze nejen ukládat, ale i půjčovat potřebným osobám není v této době ještě zcela obvyklá“ (tamtéž, s. 92).

²⁷ Kořínková et al. (2017) za hlavní propagátory družstevní ideje v českých zemích označuje B. Bolzana, F. C. Kampelíka a F. Šimáčka. Poslední dva tvoří větev ekonomicko-svépomocnou, která se ukázala životaschopnější.

družstevní sýpky²⁸ a svépomocnou záložnu. Podílel se na založení školy v Těchobuzi roku 1825. Zamýšlel zbudovat školu pro dělnickou mládež, jež by byla vychovávána podle moderních pedagogických zásad. O obdobné usiloval i v Praze.

Závěr

Obsáhlé dílo B. Bolzana se míjelo s dobou. Současníky zaujal jako mravní autorita, kazatel či pedagog, ale jako vědec je příliš neoslovil. Vedle problémů s rakouskou cenzurou a církevními zákazy (nejen) při vydávání knih roli sehrála i jeho originalita. To se netýká jen filozofie či logiky,²⁹ nýbrž také dalších aktivit. V řadě ohledů svou dobu předběhl, i svými sociálně-reformními návrhy. Na straně druhé je zjevné, že svou dobu Bolzano něčím „zaspal“. Například jeho myšlení filozofické se mohlo současníkům jevit jako již zastaralé. To platí i ohledně jeho utopického myšlení, které mělo v řadě aspektů blíže k utopistům osmnáctého století než devatenáctého. Přesto by neměl Bernard Bolzano – jako jeden z největších tuzemských myslitelů – ani dnes zůstatvat přehlížen.³⁰

B. Bolzano sice nadchl desítky studentů a měl řadu heterogenních, přitom často velmi oddaných ctitelů a stoupenců-bolzanistů,³¹ ovšem přímého pokračovatele v žádné z oblastí vědeckých ani reformátorských zájmů se mu vychovat nepodařilo. I jako sociální reformátor Bolzano zůstal osamocen. Striktně odmítal různá reformátorská hnutí, která se jej snažila získat do svých řad. Přispěl k tomu i jeho požadavek chudoby církve. Náboženství obecně a katolictví speciálně však do konce svého života bránil proti vlivu sekt i proti socialistické a komunistické argumentaci.

²⁸ Podle pamětníka (srov. <http://techobuz.cz/files/kronika/vypraveni-o-bernardu-bolzanovi.mp3>) Bolzano – s přispěním mecenáše Hoffmanna – založil spotřební družstvo. Družstevní špýchar sloužil k ukládání přebytků, výnosů ze společné půdy a potřebným byla z něj poskytována výpomoc. Představoval obilní záložnu.

²⁹ Srov. Bolzano (1837 aj.).

³⁰ Jistým dluhem zůstává i neuspokojivá podoba místa jeho posledního spočinutí, srov. Sirůček (2025).

³¹ Srov. Sirůček (2022).

Mezioborově široce rozkročeného B. Bolzana³² nelze považovat za politologa či sociologa v moderním slova smyslu. Nebyl ani ekonomem, přesto si však zaslouží své místo v dějinách českého ekonomického myšlení. Obdobně lze odpovědět i výzkumnou otázkou, zda je – i z hlediska současnosti – namíste připomínání Bolzana v souvislosti s formováním moderních sociálních politik. Sociálnědemokratický novinář a historik Jaroslav Vozka vyzdvihl sociální reformátorství Bolzana, přičemž jej dokonce označil za „prvního našeho moderního sociálního politika“ (Vozka, 1937, s. 13). Jde o hodnocení nadnesené, nicméně Bernard Bolzano může být považován za inspirativního předchůdce moderních sociálních politik.

Zdroje

Bolzano, B. (1831): Ein Vorschlag zur Verbesserung einiger Armenanstalten. *Allgemeiner Anzeiger und Nationalzeitung der Deutschen*, 276, s. 3730-3736. ISSN nemá (vydáno anonymně).

Bolzano, B. (1932): *Von dem besten Staate*. In Bolzano, B., Kowalewski, A. (ed.) (1932): *Spisy Bernarda Bolzana. Svazek 3: Von dem besten Staate / Bernard Bolzano's Schriften. Band 3: Von dem besten Staate*. Praha: Královská česká společnost nauk v Praze. ISBN nemá (česky *O nejlepším státě*. Plzeň: Martin Jašek 1934. ISBN nemá, *O nejlepším státě neboli Myšlenky kohosi, jenž lidstvo miloval, o nejúčelnějším zařízení společnosti občanské*. 2. vydání. Praha: Melantrich 1949. ISBN nemá, *O nejlepším státě*. 3. vydání. Praha: Vyšehrad 1952. ISBN nemá, *O nejlepším státě*. 4. vydání. Praha: Mladá fronta 1981. ISBN nemá, resp. *O nejlepším státě*. In Novotný, J. (ed.). *Čeští utopisté devatenáctého století. České myšlení sv. 11*. Praha: Melantrich 1982, 16-134. ISBN 32-032-82).

³² Mezioborovostí, humanismem a vizionářstvím se Bolzanovi podobá jiný „polozapomenutý“ vědec R. Richta. Bolzanův spis *O nejlepším státě* a studie týmu R. Richty *Civilizace na rozcestí* představují dva stěžejní příspěvky českého vizionářství – srov. (Sirůček (2024b), Sirůček – Džbánková (2024). Richta však na ústřední místo staví člověka a jeho všestranný rozvoj, kdežto pro Bolzana zůstává obecné blaho důležitější nežli samotný člověk.

- Bolzano, B. (1834): *Lehrbuch der Religionswissenschaft, ein Abdruck der Vorlesungshefte eines ehemaligen Religionslehrers an einer katholischen Universität, von einigen seiner Schüler gesammelt und herausgegeben*. I – IV. Sulzbach: J. E. v. Seidel. ISBN nemá (vydáno anonymně, bez autorova vědomí).
- Bolzano, B. (1836): *Lebensbeschreibung des Dr. B. Bolzano mit einigen seiner ungedruckten Aufsätze und dem Bildnisse des Verfassers eingeleitet und erläutert von dem Herausgeber*. Sulzbach: J. E. v. Seidel (vyšlo péčí M. J. Fesla), ISBN nemá (česky Vlastní životopis. Praha: Odeon 1981, ISBN nemá).
- Bolzano, B. (1837): *Dr. B. Bolzanos Wissenschaftslehre: Versuch einer ausführlichen und größtentheils neuen Darstellung der Logik mit steter Rücksicht auf deren bisherigen Bearbeiter. Herausgegeben von mehreren seiner Freunde. Mit einer Vorrede des Dr. J. Ch. Heinroth*. I – IV. Sulzbach: J. E. v. Seidel. ISBN nemá (výbor česky Bolzano, B., Berka, K. (ed.). *Vědosloví: Pokus o zevrubný a převážně nový výklad logiky se stálým zřetelem k dřívějším zpracovatelům* (Výbor). Praha: Academia 1981. ISBN nemá).
- Bolzano, B. (1838): *Über das Recht der Geistlichkeit, ihren Lebensunterhalt von Personen zu beziehen, welche nicht ihres Glaubens sind. Freimüthige Blätter über Theologie und Kirchenthum*, sešit III, s. 291-331, sešit IV, s. 5-47. ISSN nemá.
- Bolzano, B. (1847a): *Praktische Vorschläge zur Behebung des unter einem beträchtlichen Theile der Bewohner Prag's dermal um sich greifenden Nothstandes*. Praha: K. Geržabek, ISBN nemá; vydáno anonymně v expedici pražského časopisu Ost und West, 11 (88), 24. 7. 1847, ISSN nemá.
- Bolzano, B. (1847b): *Über die Wohltätigkeit: Dem Wohle der leidenden Menschheit gewidmet von einem Menschenfreunde*. Praha: Gottlieb Haase. ISBN nemá (česky Bolzano, B., Rubricius, V. (1890): *O dobročinnosti: Pojednání věnované blahu trpícího lidstva*. Praha: vlastním nákladem V. Rubricia. ISBN nemá; vydáno anonymně s přispěním F. Náhlavského).
- Bolzano, B., Černý, J., Loužil, J. (eds.) (1981): *Výbor z filozofických spisů*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.
- Cabet, É. (1840): *Voyage et aventures de lord William Carisdall en Icarie*. Paris: Hippolyte Souverain. ISBN nemá (česky Cesta do Ikarie. Praha: Orbis 1950. ISBN nemá).

- Kern, L. (2011): Utopischer Utilitarismus: Bernard Bolzano und der Entwurf frühbürgerlicher Institutionen. *Zeitschrift für Politik*, 58 (3): 268-289. ISSN 0044-3360.
- Kořínková, J., Čížková, Z., Němčík, L. (2017): *Z historie spotřebního družstevnictví na našem území*. Plzeň: Delex. ISBN 978-80-87118-11-5.
- Loužil, J. (1978): *Bernard Bolzano: Studie s ukázkami z díla*. Praha: Melantrich. ISBN 32-033-78-02-4.
- Loužil, J. (2007): *Bernard Bolzano: Exhorty*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. ISBN 80-7106-827-3.
- Pešková (1965): *Utopický socialismus v Čechách 19. století*. Praha: Svobodné slovo. ISBN nemá.
- Perný, L. (2020): *Utopisti: Vizionáři světa budoucnosti. Dejiny utópií a utopizmu*. Martin: Matica slovenská. ISBN 978-80-8128-257-7.
- Schindler, F. S. (1908): Bolzano als Sozialpolitiker. *Deutsche Arbeit: Monatsschrift für das geistige Leben der Deutschen in Böhmen*, č. 8, s. 683-699. ISSN nemá.
- Sirůček, P. (2022): *Utopický vizionář Bernard Bolzano. S předmluvou L. Perného. 1. elektronické vydání (pdf), resp. 2. rozšířené a doplněné vydání*. Praha: Institut české levice. ISBN 978-80-11-02303-4 (pdf).
- Sirůček, P. (2024a): Poslední český polyhistor. *Naše Pravda*, 25. 1. - 31. 1. 2024, roč. 3, č. 4, s. 14. ISSN 2788-0982.
- Sirůček, P. (2024b): Vědeckotechnická revoluce a postindustriální socialismus Radovana Richty. *Fórum sociální politiky*, roč. 18, č. 2, s. 94-106. ISSN 1803-7488.
- Sirůček, P. (2025): Poslední spočinutí „mučedníka za dobrou věc“: Bolzanovi zůstáváme dlužni i v důstojnosti místa jeho odpočinku. *Naše Pravda*, 9. 1. - 15. 1. 2025, roč. 4, č. 2, s. 15. ISSN 2788-0982.
- Sirůček, P., Džbánková, Z. (2024): B. Bolzano and R. Richta – the Greatest Czech Socio-Economic Visionaries. In Löster, T., Pavelka, T. (eds.) (2024): *The 18th International Days of Statistics and Economics. Conference Proceedings. September 5-6, 2024 Prague, Czech Republic*. Slaný: Melandrium, s. 350-361. ISBN 978-80-87990-34-6.
- Sirůček, P., Šetek, J. (2023): Ekonomické vizionářství Bernarda Bolzana. *Politická ekonomie*, roč. 71, č. 6, s. 758-780. ISSN 0032-3233.

- Vencovský, F., Jindra, Z., Novotný, J., Půlpán, K., Dvořák, P., Lacina, V. et al. (1999): *Dějiny bankovníctví v českých zemích*. Praha: Bankovní institut. ISBN 80-7265-030-0.
- Vozka, J. (1937): *Bernard Bolzano: První moderní socialista v Čechách*. Praha: Pražská odbočka Dělnické akademie. ISBN nemá.
- Winter, E. (1933): *Bolzano und sein Kreis. Leipzig: Jakob Hegner. ISBN nemá (česky Bernard Bolzano a jeho kruh*. Brno: Spolek katolických akademiků Moravan 1935. ISBN nemá).

prof. Ing. Pavel Sirůček, Ph.D. | sirucek@vse.cz

je politický ekonom působící na Vysoké škole ekonomické v Praze (Fakulta podnikohospodářská, Katedra manažerské ekonomie; Prague University of Economics and Business, Faculty of Business Administration, Department of Managerial economics), nám. W. Churchilla 4, 130 00 Praha 3, Česká republika. Aktuálně se věnuje bublině 4.0, synergii současných krizí a sociálně-ekonomické dimenzi českého, moravského a slovenského utopického myšlení.

Odborný měsíčník Asociace poskytovatelů
sociálních služeb ČR

SOCIÁLNÍ SLUŽBY

www.socialnisluzby.eu

Z obsahu květnového čísla:

• Aktuality APSS ČR	5
• Institut vzdělávání APSS ČR: Nabídka otevřených kurzů	8
• Rozhovor: Co chcete vědět o manažerské supervizi, ale bojíte se zeptat	12
• Psychologie: Proč je důležité znát příběh klienta/klientky služby?	16
• Paliativní péče: Paliativní sedace	20
• Psychologie: Posttraumatická stresová porucha, 2. díl	24
• Veřejný ochránce práv: Místo přídatku na dítě, příspěvku na živobytí a dvou dávek na bydlení bude jedna nová dávka	30
• Názory, ohlasy, komentáře: Úvaha o stáří	32
• Střípky z domova	39

Asociace poskytovatelů sociálních služeb ČR
a Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR vyhláší

17. Týden sociálních služeb 29. 9. – 5. 10. 2025

Pomáháme vám vzkvétat

Partneři Týdne sociálních služeb ČR

Armáda spásy ČR | Asociace veřejně prospěšných organizací ČR | Česká unie neslyících | Diakonie ČCE | Hlavní město Praha | Karlovarský kraj
Kraj Vysočina | Královéhradecký kraj | Liberecký kraj | Město Prachovice | Moravskoslezský kraj | Národní rada osob se zdravotním postižením ČR
Olomoucký kraj | Pardubický kraj | Plzeňský kraj | Slezská diakonie | Statutární město Brno | Statutární město Ostrava | Středočeský kraj
Ústecký kraj | Zlínský kraj | NADĚJE | Unie zaměstnavatelských svazů ČR

Mediální partneři

sociální služby

SOCIÁLNÍ PRACOVNÍK

sociální práce
sociální práce

ZAM
Ažurový ústav

můžes
komunitní organizace

rilsa
regionální informační systém

www.tyden-socialnich-sluzeb.cz

Diskuse

Dávka státní sociální pomoci a majetkový test u složky zohledňující potřeby nezaopatřeného dítěte

Ladislav Průša

Cílem předloženého příspěvku je na základě mezinárodního porovnání základních podmínek pro přiznání přídatku na dítě v evropských zemích posoudit, zda podpora potřeb nezaopatřeného dítěte v rámci nově schválené dávky státní sociální pomoci je v souladu s moderními trendy sociální politiky v Evropě. Z provedené analýzy vyplynulo mimo jiné to, že z dostupných zdrojů není zřejmé, že by pro hodnocení nároku na přídatky na děti byly v evropských zemích používány majetkové testy. Tyto testy jsou v evropských zemích využívány pouze k hodnocení nároků na minimální sociální dávky, kdy slouží k ověření, zda má domácnost přístup k jiným zdrojům, jimiž by mohla pokrýt svoje základní životní potřeby. Z tohoto pohledu je proto zřejmé, že podmínění nároku na složku zohledňující potřeby nezaopatřeného dítěte v rámci dávky státní sociální pomoci hodnocením majetkové situace domácnosti není v souladu s aktuálními trendy při poskytování přídatků na děti v Evropě. Z dříve realizovaného šetření o ochotě českých občanů sdílet informace o svém majetku navíc vyplývá, že více než polovina respondentů není ochotna sdílet informace o vlastnictví auta, domu či bytu. Doporučuje se proto, aby při hodnocení nároku na tuto složku dávky státní sociální pomoci se majetkové poměry domácnosti nebraly do úvahy.

Úvod

Jednou z nejvýznamnějších sociálních dávek určených na podporu výchovy a výživy dítěte jsou přídatky na děti. Jejich konstrukce se v České republice v uplynulých letech opakovaně měnila zpravidla v reakci na aktuální trendy, které jsou

při poskytování sociální podpory uplatňovány v evropských zemích. Na jaře 2025 prošel legislativním procesem zákon č. 151/2025 Sb., o dávce státní sociální pomoci, v níž je sloučena podpora domácnosti při krytí nákladů na bydlení a na živobytí s podporou domácnosti při plnění jejích řádných funkcí souvisejících s její ekonomickou aktivitou a se zabezpečením školní docházky dětí. Nový zákon nabude účinnosti 1. října 2025.

Cílem tohoto příspěvku je na základě mezinárodního porovnání základních podmínek pro přiznání přídatku na děti v evropských zemích posoudit, zda podpora určená na podporu dítěte prostřednictvím složky zohledňující jeho potřeby je v souladu s moderními principy sociální politiky v evropských zemích.

Zkušenosti, které byly v České republice v uplynulých letech získány při poskytování příspěvku na péči, ukazují, že řešit dvě naprosto odlišné sociální situace – přispívat ke krytí provozních nákladů poskytovatelů sociálních služeb a nebo jako částečné hmotné zabezpečení pečujících osob – prostřednictvím jedné sociální dávky je neefektivní.¹ Z tohoto pohledu je proto žádoucí posoudit vhodnost nové právní úpravy státní sociální pomoci.

1. Přídatky na děti v sociálním systému

Přídavek na dítě/přídavky na děti jsou základní formou hmotného zabezpečení rodin s dětmi. Jejich účelem je přispět rodině k úhradě zvýšených nákladů spojených s výchovou dítěte a omezit tak snižování životní úrovně rodin s dětmi ve srovnání s rodinami bezdětnými. Jde o jednu z nejstarších s nejdůležitějších dávek poskytovaných rodinám s dětmi. V posledních letech se v mnoha zemích podmiňuje přiznání přídatku na děti nízkým příjmem, tím se charakter přerozdělování mění z přerozdělování mezi bezdětnými a rodinami s dětmi (jedná se o tzv. pronatalitní přístup)

¹ Viz Průša, L. a kol. *Dlouhodobá péče nejen v České republice. Tábor: Asociace poskytovatelů sociálních služeb ČR, 2021. ISBN: 978-80-88361-09-1.*

v přerozdělování mezi rodinami s vyššími příjmy a rodinami s příjmy nižšími (jedná se o princip solidarity). Pomoc rodiny se tak přesouvá z oblasti rodinné politiky do oblasti cílené sociální pomoci,² posiluje se ochranná funkce sociální politiky u nízko-příjmových domácností při současném snížení podpory domácností se středními a vyššími příjmy, což vede k výraznému snížení výdajů státu na tuto formu podpory domácností s dětmi.

V České republice má v současné době nárok na přídavek na nezaopatřené dítě, jestliže žije v domácnosti s příjmem, který je nižší než 3,4násobek životního minima dané domácnosti. V případě, že příjem domácnosti je vyšší, nárok na přídavek na dítě nemá. Přídavek na dítě je diferencován v závislosti na věku dítěte a podle toho, zda někdo v dané domácnosti je zabezpečen příjmem z ekonomické aktivity nebo příjmem ze sociálního systému (přídavek na dítě je poskytován ve zvýšené výměře), či nikoli (přídavek na dítě je poskytován v základní výměře). Výše přídavku na dítě je uvedena v tabulce 1:

Tabulka 1: Výše přídavku na dítě v r. 2024

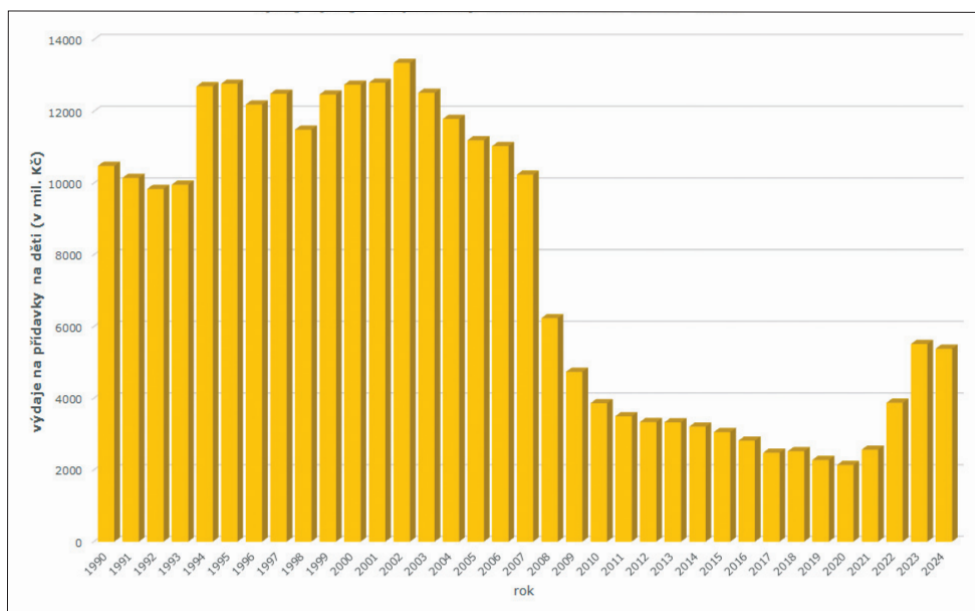
věk dítěte	výše přídavku na dítě	
	základní výměra	zvýšená výměra
do 6 let	830 Kč	1 330 Kč
od 6 do 15 let	970 Kč	1 470 Kč
od 15 do 26 let	1 080 Kč	1 580 Kč

Zdroj: zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, ve znění k 31. 12. 2024

² Srov. Tomeš, I. *Sociální politika: teorie a mezinárodní zkušenost*. Praha: SOCIOKLUB, 1996. *ISBN 80-902260-0-0*.

Výdaje na přídavky na děti výrazně poklesly v r. 2008 v souvislosti se přísněním podmínek nároku. Nárůst výdajů po r. 2020 byl ovlivněn zvýšením příjmového limitu pro nárok na přídavky na děti na 3,4násobek životního minima rodiny, zvýšením výše přídávků na děti a zvýšením částek životního minima v reakci především na energetickou krizi (výrazný pokles příjmů domácností přispěl k rozšíření okruhu domácností s nárokem na přídavky na děti).

Graf 1: Výše přídavku na dítě v r. 2024

Zdroj: vlastní zpracování

2. Stručné porovnání vybraných podmínek přiznání přídávků na děti v evropských zemích

V Evropě se uplatňuje několik koncepcí poskytování přídávků na děti. Liší se osobním rozsahem, podpůrní dobou a výší dávek. Přes tyto rozdíly však mají řadu

společných rysů. Základní informace o těchto aspektech jsou pravidelně sledovány v databázi MISSOC (Mutual Information System on Social Protection)³ – jedná se o internetový portál Evropské komise, který přináší přehled, tabulky a další způsoby porovnání sociálních dávek v členských státech EU, EHP a ve Švýcarsku. Zveřejňovaná data jsou aktualizována pravidelně každých šest měsíců.

Podle klasifikace Mezinárodní organizace práce patří přídavky na děti mezi osm systémů sociálního pojištění (dalšími sociálními systémy jsou úrazové pojištění, nemocenské pojištění, zdravotní pojištění, pojištění v mateřství, pojištění ve stáří, pojištění invalidity, pojištění pozůstalých a pojištění v nezaměstnanosti).⁴ V současné době jsou ve většině evropských zemí financovány přídavky na děti z daní v rámci všeobecných daňových schémat. Čistě na základě pojistných principů jsou přídavky na děti financovány pouze v Rakousku, ve Francii a v Lichtenštejnsku (podrobněji viz tabulku 2).

Tabulka 2: Zdroje financování přídavek na děti

Daně	Belgie, Bulharsko, Chorvatsko, Kypr, ČR, Dánsko, Estonsko, Finsko, Německo, Řecko, Maďarsko, Island, Irsko, Lotyšsko, Litva, Malta, Norsko, Polsko, Portugalsko, Rumunsko, Slovensko, Slovinsko, Španělsko, Švédsko, Švýcarsko, Nizozemí
Pojistné	Rakousko, Francie, Lichtenštejnsko
Kombinace	Itálie, Lucembursko, Švýcarsko

Zdroj: vlastní zpracování podle www.missoc.org

³ Viz <https://www.missoc.org/> (platnost všech internetových adres uvedených v tomto článku je ověřena k 10. 6. 2025).

⁴ Srov. Tomeš, I. Úvod do teorie a metodologie sociální politiky. Praha: Portál, 2010. *ISBN 978-80-7367-680-3*.

Významným způsobem je diferencována doba, do kdy jsou přídavky na děti v jednotlivých zemích vypláceny, tato doba je navíc v řadě zemí podmíněna přípravou dítěte na budoucí povolání, resp. absolvováním střední školy (viz tabulku 3). Z této tabulky je zřejmé, že věková hranice pro přiznání přídavku na děti je v České republice nejvyšší ze všech sledovaných evropských zemí, přídavek na dítě se vyplácí až do ukončení přípravy na povolání maximálně do věku 26 let.

Tabulka 3: Věková hranice pro poskytování přídávků na děti

do ukončení přípravy na povolání	24 let	Rakousko, Řecko, Polsko, Portugalsko
	25 let	Belgie, Německo, Lucembursko, Slovensko
	26 let	ČR
do ukončení střední školy	18 let	Irsko, Rumunsko
	19 let	Chorvatsko
	20 let	Bulharsko, Kypr, Maďarsko, Lotyšsko,
	21 let	Malta
do ukončení povinné školní docházky	16 let	Švédsko
16 let		Švýcarsko
17 let		Finsko
18 let		Dánsko, Island, Lichtenštejnsko, Norsko, Slovinsko, Španělsko, Nizozemí
19 let		Estonsko
20 let		Francie
21 let		Itálie

Zdroj: vlastní zpracování podle www.missoc.org

Jedním z kritérií, které je v řadě zemí uplatňováno při rozhodování o nároku na přídavky na děti, je příjmová úroveň domácnosti. Toto kritérium je uplatňováno především v těch zemích, kde jsou přídavky na děti financovány z daní v rámci všeobecných daňových schémat (viz tabulku 4).

Tabulka 4: Podmínění přídavků na děti výší příjmu domácnosti

Ano	Bulharsko, Chorvatsko, Kypr, ČR, Dánsko, Finsko, Řecko, Island, Itálie, Litva, Malta, Polsko, Slovensko, Španělsko, Nizozemí
Ne	Rakousko, Belgie, Estonsko, Francie, Německo, Maďarsko, Irsko, Lotyšsko, Lichtenštejnsko, Lucembursko, Norsko, Portugalsko, Rumunsko, Slovinsko, Švédsko, Švýcarsko

Zdroj: vlastní zpracování podle www.missoc.org

Dalším diferenciačním znakem v konstrukci přídavků na děti je v řadě zemí věk dítěte. V naprosté většině zemí se výše přídavků na děti nemění v závislosti na věku dítěte, jednotný přístup však v evropských zemích nelze najít (viz tabulku 5).

Tabulka 5: Podmínění výše přídavků na děti věkem dítěte

s rostoucím věkem dítěte se výše přídavků na dítě	zvyšuje	ČR, Francie, Lichtenštejnsko, Lucembursko, Polsko, Slovensko, Slovinsko, Nizozemí
	nemění	Rakousko, Belgie, Bulharsko, Chorvatsko, Kypr, Estonsko, Finsko, Německo, Řecko, Maďarsko, Irsko, Lotyšsko, Litva, Malta, Španělsko, Švédsko, Švýcarsko
	snižuje	Dánsko, Island, Itálie, Norsko, Portugalsko, Rumunsko

Zdroj: vlastní zpracování podle www.missoc.org

Konstrukce přídavků na děti se v evropských zemích liší i v závislosti na počtu dětí, v žádné z nich však s rostoucím počtem dětí se jejich výše nesnižuje (viz tabulku 6).

Tabulka 6: Výše přídavků na děti v závislosti na počtu dětí

výše přídavků na děti se s rostoucím počtem dětí	zvyšuje	Rakousko, Belgie, Bulharsko, Chorvatsko, Kypr, Estonsko, Finsko, Francie, Řecko, Maďarsko, Itálie, Lotyšsko, Lichtenštejsko, Slovinsko, Švédsko
	nemění se	ČR, Německo, Island, Irsko, Litva, Lucembursko, Malta, Norsko, Polsko, Portugalsko, Rumunsko, Slovensko, Španělsko, Švýcarsko, Nizozemí

Zdroj: vlastní zpracování podle www.missoc.org

Informace v těchto tabulkách představují vesměs rámcové schéma charakterizující jednotlivé podmínky nároku na přídavky na děti, která zachycují pouze základní podmínky nároku na tuto dávku v jednotlivých zemích. Při podrobnějším studiu nároků na přídavky na děti v jednotlivých evropských zemích na zmíněném portálu Evropské komise www.missoc.org lze zjistit i řadu dalších velmi zajímavých informací, např.

- ve Švýcarsku je dítěti po dovršení 16 let vyplácen do ukončení přípravy na povolání až do 25 let tzv. výcvikový příspěvek,
- v Rakousku je v srpnu spolu s přídavkem na dítě vyplácen na každé dítě ve věku 6–15 let příspěvek na zahájení školní docházky (v ČR byl v letech 2006–2007 vyplácen nízkopříjmových domácnostem s dětmi, které nastupovaly v daný rok do 1. třídy, příspěvek na školní pomůcky ve výši 1 000 Kč, tato dávka byla od r. 2008 zrušena),

- v některých zemích (ve Finsku, ve Slovinsku, v Maďarsku, na Islandu nebo v Norsku) je přídavek na dítě poskytován osamělým rodičům na vyšší úrovni,
- ve Švýcarsku je výše přídavku na dítě diferencována v závislosti na tom, zda domácnost žije v nížinné či v horské oblasti.

V souvislosti s nově zaváděnou dávkou státní sociální pomoci je vhodné analyzovat i to, zda jsou v některých evropských zemích přídavky na děti diferencovány podle celkové majetkové situace domácnosti. Majetkové testy jsou v Evropě využívány k hodnocení nároků na minimální sociální dávky, slouží k ověření, zda má domácnost přístup k jiným zdrojům, jimiž by mohla pokrýt svoje potřeby. Jednotlivé země tyto testy nastavují různě, některé systémy jsou přísnější, zatímco jiné jsou benevolentnější. Přísné majetkové testy mohou omezit redistribuční efektivitu minimálních příjmových schémat: např. domácnosti, které jsou formálně považovány za „bohaté“ vzhledem ke svým majetkovým poměrům, mohou ve skutečnosti žít v chudobě. Je proto zřejmé, že nevhodně nastavené majetkové testy mohou zvyšovat nerovnosti a neadresnost sociální pomoci. Jejich dopady je třeba pečlivě analyzovat tak, aby nepřispívaly k sociálním nerovnostem.⁵ Z právě citované studie Marchal – Kuypers – Verbist nevypývá, že by pro hodnocení nároku na přídavky na děti byly v evropských zemích používány majetkové testy. Žádné údaje o testování nároku na přídavky na děti s ohledem na majetkové poměry domácnosti nejsou uvedeny ani v databázi www.missoc.org.

3. Dávka státní sociální pomoci

Cílem dávky státní sociální pomoci je řešit ohrožení příjmovou chudobu českých domácností a zároveň prostřednictvím vnitřních pobídek v rámci konstrukce dávky motivovat klienty dávkového systému k řešení jejich nepříznivé příjmové situace

⁵ Viz Marchal, S. – Kuypers, S. – Verbist, G. *But what about that nice house you own? The impact of asset tests in minimum income schemes in Europe: An empirical exploration. Journal of European Social Policy* č. 1/2021.

a vymanění se ze závislosti na sociálních dávkách vlastními silami.⁶ V nové legislativě je dávka tvořena čtyřmi složkami:

- složkou zohledňující náklady na bydlení,
- složkou zohledňující náklady na živobytí,
- složkou zohledňující potřeby nezaopatřeného dítěte,
- složkou zohledňující příjmy z pracovní aktivity,

s tím, že výše dávky se stanoví jako součet jednotlivých složek dávky. Přesto se v důvodové zprávě k návrhu tohoto zákona uvádí, že dávka státní sociální pomoci „není souhrnem čtyř dosavadních příjmově testovaných opakujících se dávek, byť je ruší a de facto je nahrazuje. [...] Jde o novou dávku se zcela jinou konstrukcí, sestávající z jednotlivých složek, které odráží náklady domácností na bydlení a živobytí s tím, že do výše dávky se promítá vlastní aktivita domácnosti vyjádřená výší jejího příjmu z práce, případě rovněž spojená s plněním řádných funkcí rodiny ve vztahu k zabezpečení školní docházky nezaopatřených dětí a studiem“.⁷ Z tohoto pohledu se jeví, že hlavním cílem nové legislativy je především výrazné zjednodušení administrace systému některých dávek systému státní sociální podpory a pomoci v hmotné nouzi prostřednictvím její digitalizace. Jakkoli je tento cíl potřebný a žádoucí, zůstává otázkou, zda při stávající absenci sociální práce s klienty – žadateli o sociální dávky, tento trend nepovede k tomu, že řada klientů nebude schopna si o tuto dávku požádat. Již dnes o některou ze čtyř dávek, které jsou nově sloučeny do nové dávky státní sociální pomoci (přídavek na dítě, příspěvek na bydlení, příspěvek na živobytí, doplatek na bydlení), podle odhadů nečerpá asi 26 % oprávněných příjemců.⁸ Nelze proto vyloučit, že okruh těchto domácností se může zavedením nových administrativních

⁶ Srov. Vládní návrh zákona o dávce státní sociální pomoci. Dostupné z: <https://www.psp.cz/sqw/text/tiskt.sqw?O=9&CT=799&CT1=0>

⁷ Tamtéž.

⁸ Srov. Prokop, D. – Škvřák, M. – Galan, S. *Reforma sociálních dávek – analýza dopadů a návrhy úprav*. PAQ Research, 2024. Dostupné z: https://www.paqresearch.cz/content/files/2024/06/PAQ_Analyza_reformy_davek.pdf

postupů ještě rozšířit, což představuje nejvýraznější riziko prováděné reformy. Jak uvádí Mareš, „ne vše, co je dobré pro úřad a úředníky, musí být nejvhodnější pro efektivitu celého systému“.⁹

K rozšíření okruhu osob, které dnes nečerpají sociální dávky, přestože by na ně mohly mít nárok, pravděpodobně přispěje i skutečnost, že přiznání dávky státní sociální pomoci je podmíněno majetkovými poměry žadatelů o dávky. Na dávku státní sociální pomoci nemá nárok domácnost,

- která vlastní dlouhodobě více než jednu nemovitost určenou k bydlení,
- která vlastní více než jeden automobil na zletilou osobu,
- pokud souhrn všech peněžních prostředků ve vlastnictví všech členů domácnosti přesahuje
 - 200 000 Kč u jednočlenné domácnosti,
 - 250 000 Kč u dvoučlenné domácnosti,
 - 300 000 Kč u tříčlenné domácnosti,
 - 350 000 Kč u čtyřčlenné domácnosti, nebo
 - 400 000 Kč u pětičlenné nebo vícečlenné domácnosti, přičemž se nezohledňují finanční prostředky v produktech podporovaných státem (spoření na stáří, stavební spoření), peněžní prostředky z fundací a z veřejných sbírek.

Jakkoli se jeví, že takto pojaté hranice jsou nastaveny relativně vysoko, lze předpokládat, že řada potencionálních žadatelů o tuto dávku nebude žádat, neboť nebude ochotna se tomuto majetkovému testu podrobit například kvůli obavám ze stigmatizace. S rostoucí komplexností a složitostí celého systému se totiž zvyšuje pravděpodobnost nečerpání dávek, v tomto smyslu tak může dojít k prohloubení krize efektivnosti sociálního státu.¹⁰

⁹ Srov. Mareš, P. *Problém nečerpání sociálních dávek*. Praha: VÚPSV, 2001.
Dostupné z: <https://katalog.vupsv.cz/Fulltext/Mares.pdf>

¹⁰ Viz Mareš, P. *Problém nečerpání sociálních dávek*. Praha: VÚPSV, 2001.
Dostupné z: <https://katalog.vupsv.cz/Fulltext/Mares.pdf>

3.1 Složka zohledňující potřeby nezaopatřeného dítě

Složka na dítě je součástí dávky státní sociální pomoci, pokud rozhodný příjem domácnosti nepřesahuje čtyřnásobek částky životního minima domácnosti a každý člen domácnosti, který není zranitelnou osobou,¹¹ je pracovně aktivní. Její výše činí za každé nezaopatřené dítě:

- 500 Kč, je-li příjem domácnosti nižší než 1,43 násobek částky životního minima domácnosti,
- 1 000 Kč, je-li příjem domácnosti nižší než 1,43 násobek částky životního minima domácnosti a všichni členové domácnosti jsou zranitelnými osobami,
- 1 000 Kč, je-li příjem domácnosti v intervalu od 1,43 do 3násobku životního minima domácnosti.

Je-li příjem domácnosti v intervalu mezi troj- a čtyřnásobkem životního minima domácnosti, vypočte se výše této složky podle vzorce

$$SD = 1\,000 * (4 - P/\text{ŽMD}),$$

kde:

SD = výše složky na dítě

P = příjem domácnosti

ŽMD = životní minimum domácnosti.

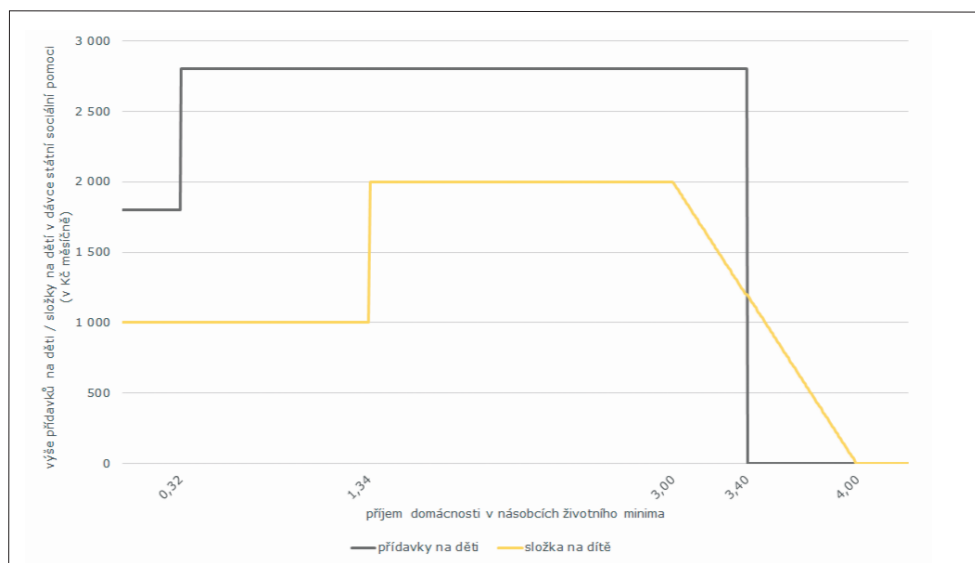
Při porovnání nově stanovené výše složky na dítě v rámci dávky státní sociální pomoci s dosavadní výší přídatku na dítě (viz graf 1) je zřejmé, že:

¹¹ Zranitelnou osobou je pro účely dávky státní sociální pomoci osoba starší 68 let, poživatel starobního důchodu, příjemce invalidního důchodu ve druhém nebo třetím stupni, žena pobírající dávky nemoženského pojištění z důvodu těhotenství a mateřství, rodič pečující o dítě mladší 4 let věku nebo osamělý rodič pečující o dítě mladší 7 let věku, osoba, která osobně pečuje o dítě do 10 let věku, které je příjemcem příspěvku na péči nebo o starší osobu, která je příjemcem této sociální dávky ve II. a vyšším stupni závislosti, příjemce příspěvku na péči ve II. a vyšším stupni závislosti a nezaopatřené dítě.

- stanovená výše složky na dítě je pro domácnosti s příjmem do 3,4 násobku životního minima nižší než je stávající výše přídavků na děti (v modelovém případě 4členné domácnosti se dvěma dětmi ve věku 3 a 7 let je to minimálně o 800 Kč),
- k navýšení příjmu dojde u domácností s příjmem v intervalu od 3,4 do 4 násobku životního minima (v modelovém případě uvedené domácnosti bude činit maximální navýšení příjmu 1 200 Kč, s rostoucí výší příjmu se toto zvýšení bude postupně snižovat).

Postupné snižování výše složky na dítě v pásmu mezi 3 a 4 násobkem životního minima domácnosti představuje obdobné řešení, které bylo v rámci systému státní sociální podpory realizováno prostřednictvím sociálního příplatku, který byl zrušen v r. 2010. Je zřejmé, že tento způsob snižování výše dávky v závislosti na růstu příjmu (tzv. pozvolné umírání) je spravedlivější než stávající způsob, kdy překročením příjmové hranice o 1 Kč automaticky zaniká nárok na celou dávku (tzv. náhlá smrt).

Graf 2: Porovnání výše příplatků na děti a výše složky na dítě v dávce státní sociální pomoci (4 členná domácnost, 2 děti ve věku 3 + 7 let)

Zdroj: vlastní zpracování

Jakkoli má být výše této složky kompenzována složkou zohledňující příjmy z pracovní aktivity (tzv. pracovním bonusem) a nárok na ni mají mít jen domácnosti s nižšími příjmy, u řady nízkopříjmových domácností, které se snaží svoji situaci řešit pracovní aktivitou, nebude tento pokles kompenzován. Jako problematické se může rovněž jevit samotné nastavení výše jednotlivých násobků životního minima, neboť jeho výše je dlouhodobě hluboce podhodnocena.¹²

Novými prvky, jež jsou zakomponovány do podmínek nároku na složku na dítě, jsou pracovní aktivita všech členů domácnosti, které nejsou zranitelnými osobami, a zajištění školní docházky nezaopatřených dětí a jejich studia. Zatímco již dnes je příspěvek na dítě poskytován v tzv. zvýšené výměře v případě, kdy některý ze společně posuzovaných členů domácnosti má příjem ze zaměstnání, který dosahuje alespoň výše částky životního minima jednotlivce, zajištění školní docházky dětí výrazně mění postavení složky na dítě v dávce státní sociální pomoci. Zatímco podle § 17 zákona č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, v platném znění, je přídavek na dítě nárokem dítěte, podle přijatého zákona o dávce státní sociální podpory rodič, jemuž byla pravomocným rozhodnutím vyslovena vina za spáchání přestupku zanedbávání péče o povinnou školní docházku dítěte po dobu 3 kalendářních měsíců ode dne nabytí právní moci tohoto rozhodnutí, složku na dítě neobdrží (viz odst. 3 § 39 zákona o dávce státní sociální pomoci). Lze polemizovat, zda toto ustanovení je v souladu s ustanovením odst. 1 § 42 tohoto zákona, podle něhož členové domácnosti, kteří splní všechny podmínky nároku na dávku, mají společně nárok na jednu dávku, zda tedy v tomto smyslu nedochází k diskriminaci dítěte v důsledku toho, že jeho rodič zanedbal péči o jeho povinnou školní docházku.

¹² Viz Beran, V. *Náplň a konstrukce životního a existenčního minima 2021*. Praha: VÚPSV, 2022. Dostupné z: https://katalog.vupsv.cz/fulltext/vz_519.pdf

4. Je změna finanční podpory výchovy dětí v kontextu s moderními trendy sociální politiky v evropských zemích?

Je zřejmé, že změnu finanční podpory rodin s dětmi je nutno chápat v širším kontextu sociální politiky. Je potřeba vycházet z toho, že sociální politika je politikou, která se primárně orientuje k člověku, k rozvoji a kultivaci jeho životních podmínek, dispozic, k rozvoji jeho osobnosti a kvality života.¹³ Lze ji vymezit jako soubor aktivit, které promyšleně (cílevědomě) směřují ke zlepšení základních životních podmínek obyvatelstva jako celku, resp. určitých skupin obyvatelstva, k zabezpečení a udržení sociální suverenity a sociálního bezpečí v rámci daných hospodářských a politických možností země.¹⁴

Pokud budeme vycházet z těchto tezí, je zřejmé, že pojetí nově koncipované dávky státní sociální pomoci je velmi riskantní. Jakkoli se snaží motivovat členy rodin k ekonomické aktivitě a k zajištění řádné školní docházky nezaopatřených dětí, samotná koncepce dávky, resp. jejích jednotlivých složek je prioritně orientována především na domácnosti s nejnižšími příjmy, přičemž ale výše složky na dítě je výrazně nižší. Přitom je potřeba vycházet z toho, že nová opatření by neměla být zaměřena pouze na ochranu nízkopříjmových domácností, ale cíleně by měla být orientována na podporu rodin se středními a vyššími příjmy při řešení standardních životních situací, protože problémem těchto domácností není nedostatek příjmů, ale nákladnost kvalitní péče o děti, kdy tyto rodiny za minimální nebo žádné podpory ze strany státu hradí všechny náklady plně a ve výsledku se tak svými disponibilními příjmy přiblíží těm, kteří jsou pro nízké příjmy ze sociálních systémů podporováni.¹⁵

¹³ Viz Mertl, J. a kol. *Sociální politika*. Praha: Wolters Kluwer, 2023. ISBN 978-80-7676-675-4.

¹⁴ Srov. *tamtéž*.

¹⁵ Viz Průša, L. – Víšek, P. – Jahoda, R. *Alchymie nepojistných sociálních dávek*. Praha: Wolters Kluwer, 2014. ISBN 978-80-7478-528-3.

V souvislosti s očekávanými demografickými trendy je potřeba mít na zřeteli, že nejlepší důchodovou reformou je dobrá populační politika, kterou je nutno nastavit tak, aby se zvyšovala porodnost vzdělanějších žen.¹⁶ Je zřejmé, že k tomuto cíli nově koncipovaná dávka nepřispívá. Při její koncepci se zjevně nepřihlíželo k sociálním efektům, které jsou uplatňovány v daňovém systému; z hlediska podpory výchovy dětí se jedná zejména o slevy na děti.¹⁷ Přitom je dlouhodobě evidentní, že současný daňový a sociální systém je v České republice ve svých interakcích nastaven tak, že nízkopříjmové domácnosti demotivuje od práce a vysokopříjmové nemotivuje mít děti.¹⁸

Nejproblematičtější součástí nové sociálněpolitické legislativy je podmínění nároku na složku na dítě hodnocením majetkových poměrů domácnosti, kdy vlastnictví majetku bude deklarováno prohlášením s tím, že Úřad práce bude moci zkontrolovat pravdivost údajů z katastru nemovitostí, registru vozidel a ověřit zůstatek na účtu u bank. Podle průzkumu společnosti IMAS International z roku 2017 provedeného pro Erste Group a Českou spořitelnu jsou totiž Češi v porovnání s ostatními zeměmi nejméně ochotni sdílet informace o svém majetku: pouze 41 % respondentů bylo ochotno uvést vlastnictví auta a 45 % vlastnictví domu či bytu.¹⁹ Lze proto předpokládat, že z tohoto důvodu řada potencionálních žadatelů, přestože by podmínky nároku na tuto složku dávky splnila, o dávku státní sociální pomoci nebude vůbec žádat. Pro přesnější pochopení postojů českých domácností k této otázce by však

¹⁶ Viz Krebs, V. *Nejlepší důchodovou reformou je dobrá populační politika*. in *Sborník příspěvků z mezinárodní konference Reprodukce lidského kapitálu*. Praha: VŠE 2013. ISBN 978-80-86175-89-8. Dostupné z: <https://relik.vse.cz/2013/sbornik/download/pdf/90-Krebs-Vojtech-paper.pdf>

¹⁷ V r. 2025 činí výše slevy na 1. dítě 15 204 Kč ročně (1 267 Kč měsíčně), na 2. dítě 22 320 Kč ročně (1 860 Kč měsíčně) a na každé další dítě 27 840 Kč ročně (2 320 Kč měsíčně).

¹⁸ Viz Beran, V. *Vliv daňového a sociálního systému České republiky na nabídku práce nízkopříjmových domácností*. Ostrava: VŠB – TU, 2013) nebo Turková, I. *Některé disproporce českého daňově-dávkového systému 1993 – 2017 ve vazbě na efektivní nastavení sociální politiky*. Praha: VŠFS, 2019.

¹⁹ Viz *Průzkum k GDPR: Češi na sebe prozradí hodně, tabu je majetek a děti*. Dostupné z: <https://www.csas.cz/cs/o-nas/pro-media/tiskove-zpravy/2018/05/31/prizkum-k-gdpr-cesi-na-sebe-prozradi-hodne-tabu-je-majetek-a-deti>

bylo zapotřebí provést specifický sociologický výzkum zaměřený na vnímání soukromí a ochotu sdílet veřejně tyto informace.

Z porovnání podmínek nároku na přídavky na děti v evropských zemích podle unijního informačního portálu www.missoc.org navíc vyplývá, že v žádné evropské zemi není nárok na tuto sociální dávku testován na majetkové poměry domácnosti. Z tohoto pohledu tedy koncepce složky na děti v rámci dávky státní sociální pomoci není v souladu se soudobými trendy sociální politiky v evropských zemích. Doporučuje se proto, aby při hodnocení nároku na tuto složku dávky státní sociální pomoci majetkové poměry domácnosti nebraly do úvahy.

Závěr

Je zřejmé, že současný sociální systém České republiky, jehož základní principy byly koncipovány před více než 30 lety ve zcela jiných sociálně-ekonomických podmínkách, vyžaduje zásadní rekonstrukci. Je třeba urychleně reagovat na současnou sociálně-ekonomickou situaci a reagovat na důsledky vyplývající z nových společensko-politických poměrů. Nově je potřeba analyzovat důsledky jednotlivých sociálních situací a odpovědět na otázky, koho, kolik, kdy a jak podporovat. Je tedy nutno rozhodnout, v jakém poměru budou při řešení jednotlivých sociálních situací uplatňovány principy solidarity a ekvivalence, v jakém rozsahu budou realizovány jednotlivé funkce sociální ochrany, zejména funkce rozdělovací a přerozdělovací. Je potřeba přehodnotit roli jednotlivých subjektů veřejné správy a analyzovat například to, proč je dostupnost pobytových sociálních služeb v České republice nejnižší ze všech zemí západní a střední Evropy²⁰ a proč patří podíl bezdomovců v ČR k nejvyšším v Evropě.²¹

²⁰ Viz Horecký, J. – Průša, L. *Současná struktura služeb dlouhodobé péče a prognóza potřebnosti sociálních služeb 2019 – 2050*. Tábor: Asociace poskytovatelů sociálních služeb ČR, 2019. ISBN 978-80-907053-4-0.

²¹ Viz *Počet lidí, kteří žijí na ulici, je v ČR největší ze všech rozvinutých zemí*. Dostupné z: <https://blisty.cz/art/120763-pocet-lidi-kteri-ziji-na-ulici-je-v-cr-nejvetsi-ze-vsech-rozvinutych-zemi.html>

Je potřeba přehodnotit i roli samotných příjemců jednotlivých sociálních dávek a posoudit, v jakém rozsahu by se na krytí důsledků jednotlivých sociálních situací měl podílet stát, popř. jiné orgány veřejné správy nebo další subjekty, a v jakém rozsahu by na jejich řešení měl participovat samotný příjemce sociálních dávek nebo sociálních služeb. Je zřejmé, že v tomto smyslu se sociální systém České republiky nachází jak v krizi své efektivnosti (vzhledem k vysokému rozsahu potencionálně oprávněných příjemců, kteří o dávky nežádají), tak i v krizi legitimacy (vzhledem k opatřením, která byla přijata v posledních letech v oblasti důchodového pojištění).²² Je proto nezbytné urychleně zahájit práce na rekonstrukci celého sociálního (ale i daňového) systému, a nikoli pouze prostřednictvím dílčích parametrických změn reagovat na některé problémy sociálního systému.

Jakkoli je nezbytné posílit motivaci nízkopříjmových příjemců sociálních dávek k řešení své nepříznivé sociální situace vlastní ekonomickou aktivitou a posílit jejich odpovědnost za řádné zajištění školní docházky nezaopatřených dětí, je zřejmé, že podmínit přiznání této složky hodnocením majetkové situace domácnosti není v souladu se soudobými principy sociální politiky v evropských zemích, neboť z dostupných informačních zdrojů není zřejmé, že by v evropských zemích bylo přiznání přídatku na dítě podmíněno hodnocením zmíněného kritéria. V tomto smyslu se proto doporučuje při hodnocení nároku na tuto složku dávky státní sociální pomoci upustit od realizace majetkového testu a nárok žadatelů hodnotit pouze v závislosti na jejich aktuální příjmové situaci tak, jako tomu bylo doposud. V opačném případě lze očekávat, že po nabytí účinnosti zákona o dávce státní sociální pomoci se výrazně zvýší počet potencionálních příjemců, kteří o tuto složku nebudou žádat, a následně se tedy sníží výdaje na výplatu této dávky. Otázkou je – i s přihlédnutím k řešením, která byla přijata v důchodové oblasti – zda také to nebylo záměrem vlády...

²² Viz Průša, L. *Crisis of the Welfare State: Czech Republic – 2020 +*. in *Proceedings of the International Scientific Conference Economic Policy*. Ostrava: European Research University, 2024. e-ISBN 978-83-67405-97-3. Dostupné z: https://www.narodacek.cz/wp-content/uploads/2024/12/19_Prusa.pdf

Zdroje

- Beran, V. Vliv daňového a sociálního systému České republiky na nabídku práce nízkopříjmových domácností. Ostrava: VŠB – TU, 2013)
- Beran, V. Náplň a konstrukce životního a existenčního minima 2021. Praha: VÚPSV, 2022. Dostupné z: https://katalog.vupsv.cz/fulltext/vz_519.pdf.
- Horecký, J. – Průša, L. Současná struktura služeb dlouhodobé péče a prognóza potřeby sociálních služeb 2019 – 2050. Tábor: Asociace poskytovatelů sociálních služeb ČR, 2019. ISBN 978-80-907053-4-0.
- Krebs, V. Nejlepší důchodovou reformou je dobrá populační politika. in Sborník příspěvků z mezinárodní konference Reprodukce lidského kapitálu. Praha: VŠE 2013. ISBN 978-80-86175-89-8. Dostupné z: <https://relik.vse.cz/2013/sbornik/download/pdf/90-Krebs-Vojtech-paper.pdf>
- Mareš, P. Problém nečerpání sociálních dávek. Praha: VÚPSV, 2001. Dostupné z: <https://katalog.vupsv.cz/Fulltext/Mares.pdf>
- Marchal, S. – Kuypers, S. – Verbist, G. But what about that nice house you own? The impact of asset tests in minimum income schemes in Europe: An empirical exploration. *Journal of European Social Policy* č. 1/2021.
- Mertl, J. a kol. Sociální politika. Praha: Wolters Kluwer, 2023. ISBN 978-80-7676-675-4
- Prokop, D. – Škvrňák, M. – Galan, S. Reforma sociálních dávek – analýza dopadů a návrhy úprav. PAQ Research, 2024. Dostupné z: https://www.paqresearch.cz/content/files/2024/06/PAQ_Analyza_reformy_davek.pdf
- Průša, L. – Víšek, P. – Jahoda, R. Alchymie nepojistných sociálních dávek. Praha: Wolters Kluwer, 2014. ISBN 978-80-7478-528-3
- Průša, L. a kol. Dlouhodobá péče nejen v České republice. Tábor: Asociace poskytovatelů sociálních služeb ČR, 2021. ISBN: 978-80-88361-09-1
- Průša, L. Crisis of the Welfare State: Czech Republic – 2020 +. in Proceedings of the International Scientific Conference Economic Policy. Ostrava: European Research University, 2024. e-ISBN 978-83-67405-97-3. Dostupné z: https://www.narodacek.cz/wp-content/uploads/2024/12/19_Prusa.pdf

Tomeš, I. Sociální politika: teorie a mezinárodní zkušenost. Praha: SOCIOKLUB, 1996. ISBN 80-902260-0-0

Tomeš, I. Úvod do teorie a metodologie sociální politiky. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-680-3

Turková, I. Některé disproporce českého daňově–dávkového systému 1993–2017 ve vazbě na efektivní nastavení sociální politiky. Praha: VŠFS, 2019

Počet lidí, kteří žijí na ulici, je v ČR největší ze všech rozvinutých zemí. Dostupné z: <https://blisty.cz/art/120763-pocet-lidi-kteri-ziji-na-ulici-je-v-cr-nejvetsi-ze-vsech-rozvinutych-zemi.html>

Průzkum k GDPR: Češi na sebe prozradí hodně, tabu je majetek a děti. Dostupné z: <https://www.csas.cz/cs/o-nas/pro-media/tiskove-zpravy/2018/05/31/prizkum-k-gdpr-cesi-na-sebe-prozradi-hodne-tabu-je-majetek-a-deti>

Vládní návrh zákona o dávce státní sociální pomoci. Dostupné z: <https://www.psp.cz/sqw/text/tiskt.sqw?O=9&CT=799&CT1=0>
<https://www.missoc.org/>

Tento příspěvek byl zpracován v rámci řešení projektu „Je připravovaná reforma státních dávek v kontextu s moderními principy sociální politiky v evropských zemích?“, který byl financován v rámci Fakultního programu podpory tvůrčí činnosti 2024 ze zdrojů Fakulty veřejných politik Slezské univerzity v Opavě.

Doc. Ing. Ladislav Průša, CSc. | ladislav.prusa@fvp.slu.cz

byl v letech 2001–2017 ředitelem Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí, v současné době vyučuje sociální politiku na Fakultě veřejných politik Slezské univerzity v Opavě (Faculty of Public Policies Silesian Univerzity in Opava), Bezručovo náměstí 14, 746 01 Opava, Česká republika. Věnuje se především otázkám financování sociálních služeb, sociálně-ekonomickým důsledkům stárnutí populace a teorii sociální politiky.

Recenze

Kolonialismus a moderní sociální teorie

Jan Keller

Bhambra, Gurminder K. – Holmwood, John: *Kolonialismus a moderní sociální teorie*. Praha: Univerzita Karlova – Nakladatelství Karolinum, 2024, 306 stran, ISBN 978-80-246-5624-3

Východiskem recenzované knihy je fakt, že generace sociálních vědců, která v letech 1890 až 1920 vytvářela základy moderní sociologie, žila v Evropě v zemích, které si udržovaly rozsáhlé koloniální panství, a v USA působila na rasově segregovaných univerzitách. Britská socioložka Gurminder K. Bhambra a její kolega John Holmwood si proto kladou otázku, nakolik kolonialismus ovlivnil podobu moderní sociální teorie a do jaké míry byl a dosud je touto teorií ignorován. Podle recenzenta kniha velmi obohacuje naše vnímání modernity, ovšem způsobem, který není pro modernitu a její deklarované nejvyšší hodnoty lichotivý.

Gurminder K. Bhambra
John Holmwood
**Kolonialismus
a moderní
sociální teorie**

Edice Post
Karolinum

I když počátky kolonialismu souvisí se zámořskými objevy od konce 15. století, nebývalého rozmachu dosáhl v 17. století, kdy se ke Španělům a Portugalcům připojili v roli koloniálních pánů Angličané, Francouzi a Nizozemci. Rodící se moderní

suverénní evropské státy byly velice citlivé, pokud se jim do jejich vnitřních záležitostí vměšovali sousedé. Jako samozřejmost přitom braly, že mohou svoji svrchovanost rozšiřovat na všech kontinentech kdekoliv na planetě.

Budování rozsáhlých koloniálních říší, zotročování původního obyvatelstva a osídlování nově dobytých území představuje stinnou stránku evropských dějin. Probíhalo souběžně s tím, jak se přední evropští myslitelé přihlašovali k univerzálně lidským hodnotám, vyslovovali se pro myšlenku svébytnosti lidu a vyzvedávali přednosti svobodného trhu.

Autory recenzované knihy zajímá, zda vůbec a v jaké míře se tento paradox promítl do úvah o fungování společnosti, nakolik byl reflektován v sociologii a v sociálních teoriích obecně. Zjišťují přitom, že sociální vědy vytvořily obraz modernity, ze kterého byly kolonialismus a imperiální nároky evropských zemí vyloučeny, jako kdyby k modernitě nepatřily a byly jen přežitkem z předmoderních časů.

Významní myslitelé 17. století, jako byl Thomas Hobbes a John Locke, ukázali v tomto směru svým následovníkům cestu. Bhambra a Holmwood vysvětlují, jak Hobbesova teorie společenské smlouvy a jeho koncept Leviathana ve svých důsledcích ospravedlňovaly násilné podrobení domorodců kolonizátory. Naznačují, jakým způsobem John Locke dokázal zdůvodnit podmaňování pracovní síly v ovládaných koloniích obhajobou práva na svobodné vlastnictví.

Zatímco se v Evropě začaly prosazovat vysoce ušlechtilé myšlenky osvícenství, v zámoří probíhalo budování rozsáhlých koloniálních říší. Pro podrobené obyvatelstvo v nich neplatily stejné zákony jako pro Evropany, k domorodcům se přistupovalo z pozic civilizační, náboženské či rasové nadřazenosti, půda a suroviny podmaněných národů byly plně k dispozici invazivnímu obyvatelstvu. Vše probíhalo tak, že na cizí území pronikaly nejprve velké obchodní korporace, v průběhu 17. století přejímal moc nad těmito zeměmi stát a hodnostáři jmenovaní vládci a později národními vládami. Tato území byla zatahována i do sporů mezi evropskými státy, v důsledku čehož se od 18. století evropské války odehrávaly i v zámoří. V jistém smyslu šlo o předchůdkyně válek světových.

Autoři poměrně podrobně zkoumají díla klasiků sociologického myšlení, aby dokumentovali, jak došlo k tomu, že sociální vědy nevěnovaly tomuto velkému

historickému paradoxu prakticky žádnou pozornost. Velice důležitou roli přitom sehrálo osvícenské pojetí pokroku a představa o dějinách jako o zákonitém střídání vývojově stále vyšších fází. Tento umělý konstrukt evolucionistů umožnil považovat obyvatelstvo porobených zemí za naše dávné prapředky, kteří se budou pod vedením civilizačně vyspělých kolonizátorů od nynějška vyvíjet tak, jak jsme se kdysi vyvíjeli my. Tímto způsobem fungovala idea pokroku, tedy střídání stále vyšších vývojových stadií, jež na sebe zákonitě navazují, od svého počátku jako legitimizace koloniálních výbojů. Sociální teoretici 18. století přitom přehlíželi vazby mezi rodící se tržní společností s jejími hesly o svobodě a rovnosti a fungováním trhu s otroky. Patřilo k pokrytectví rodícího se liberalismu, že nejednou právě ti, kdo vystupovali proti otrokářství, investovali do obchodních společností, jež využívaly různé formy otročké práce. Odpor domorodců proti zotročování byl líčen jako agrese, nikoliv jako obrana.

Slabost liberálů pro budování koloniálních říší je podle autorů patrná už u Alexise de Tocquevilla. Tento analytik demokracie v Americe neměl nic proti francouzské kolonizaci Alžírsko a porážku Číny v opiových válkách komentoval slovy, že jej potěšilo, jak si Evropané postupně podmaňují všechny ostatní rasy a podřizují je svému vlivu. Vyslovoval se sice pro zrušení otroctví ve francouzských koloniích, ale požadoval, aby propuštění otroci tuto ztrátu svým bílým pánům nahradili formou finančního odškodnění. Je totiž nezpochybnitelné, jak psal v jednom ze svých článků na toto téma, „že i kolonisté mají právo nebýt kvůli svobodě negrů finančně zruinováni“. O demokracii v Americe konstatoval, že se týká pouze bílé rasy, nikoliv černochů a indiánů. Se svou příslovečnou jemnou ironií k tomu dodal, že Evropané porušili v případě černochů všechna lidská práva a pak je o hodnotě a neporušitelnosti těchto práv poučili.

Tocquevillův současník Karel Marx sice kolonialismus ostře odsuzoval, také on ovšem uvažoval v rámci schématu zákonitě na sebe navazujících stadií vývoje a chápal dějiny jako vzestupný proces. Proto měl tendenci považovat otrokářství za pozůstatek ranějších vývojových fází a s podstatou kapitalismu je nespojoval. Autoři se domnívají, že Marxův pohled byl příliš evropocentrický, než aby obsáhl rasovou diskriminaci jako něco, co k povaze kapitalismu přímo patří.

V případě Maxe Webera autoři upozorňují na jeho známý despekt vůči polským zemědělským nádeníkům, kteří byli zaměstnáváni na junkerských statcích ve východním Prusku, odkud vytlačovali drobné samostatné německé rolníky. Upozorňují ovšem i na jeho méně známý zájem o problematiku německých kolonií v Africe a v Tichomoří. Obě témata spojuje Weberovo přesvědčení, že Němci se vyznačují oproti Polákům i domorodcům v koloniích „vnitřním nutkáním“ pracovat. Z Weberovy koncepce ducha kapitalismu navíc plyne, že tento systém je výhradně evropské provenience a lze ho vyvážet do celého světa, tedy do zemí, kterým se vlastními silami ducha kapitalismu vykřesat nepodařilo. O kolonialismu Weber ve svých teoretických statcích nemluví. Ovšem z jeho definice státu jako monopolu na užívání násilí plyne, že tento monopol mohou používat imperiální státy i mimo své hranice. I když v rovině teorie vztah mezi státem a impériem Weber nerozpracoval, v politické rovině požadoval, aby Německo získalo „spravedlivý podíl“ na koloniích.

Ani Emile Durkheim se výslovně nezabýval kolonialismem. Přes veškerou ostrost svého myšlení si neuvědomoval, že pro diagnózu jeho doby a modernity vůbec měl kolonialismus a na něm vystavěné zámožské říše zásadní význam. Jiní autoři zabývající se touto otázkou se domnívají, že Durkheimovo rozlišení mechanické a organické solidarity dělí svět na primitivní společnosti na periférii vývoje a rozvinuté společnosti kapitalistického jádra. Bhambra a Holmwood tento názor nesdílejí. Domnívají se, že v případě dvou typů solidarity se nejedná o dvě stadia vývoje, nýbrž o dva typy soudržnosti, které lze odhalit ve všech společnostech. S tímto jejich tvrzením lze ovšem polemizovat. Typ solidarity totiž podle Durkheima závisí na stupni rozvoje dělby práce, takže jde o lineární proces a o dvě odlišná historická stadia. Je to ostatně patrné již z toho, že anomie ohrožuje pouze moderní společnost.

Z dosud uvedeného je zřejmé, že všichni klasici sociologie se sice ke kolonialismu nějak vyjádřili, jeho spjatost s modernitou však nedocenili. Na moderní době každého z nich zaujalo něco docela jiného. Tocqueville ji chápal jako společnost sobě rovných, Marx jako antagonismus kapitálu a námezdní práce, Max Weber jako racionalizaci všech oblastí života, Durkheim jako mravní společenství v rámci dané země.

Oproti těmto pohledům vyzvedávají autoři stanovisko afroamerického sociologa Williama Du Bois, dodnes opomíjeného současníka Webera a Durkheima. Už od konce 19. století se v empirické rovině zabýval problematikou rasové segregace ve Spojených státech a analyzoval americkou demokracii založenou na otroctví. Zrovnoprávnění černochů v podobě stejných šancí jako mají bílí považoval za nezbytný předpoklad vytvoření „demokracie s lidskou tvář“.

Mnohé z jeho myšlenek sdílí i oba autoři knihy. Koloniální panství považují za nikoliv nepodstatný doprovod rozvoje moderního trhu a fungování demokracie. V prvním případě jde o to, že budování impérií bylo svázáno se systémy tržní směny a trh s otroky sehrál nemalou úlohu při formování tržních vztahů. Kolonie představovaly oblasti pro takové kapitálové investice, při nichž mohl investor dosáhnout ohromné míry zisku, daleko nad rámec toho, co se mu vracelo z domácích investičních projektů. Bylo tomu tak mimo jiné proto, že v koloniích pobírala pracovní síla nižší mzdy a měla delší pracovní dobu než v mateřských zemích. To mělo významné důsledky i pro stabilizaci demokracie. Jakmile se pracující v evropských zemích zejména po druhé světové válce domohli většího sociálního zabezpečení, vlády si zlepšovaly státní rozpočet zvýšeným investováním v koloniích. Mnohé z těchto příležitostí si podržely i po pádu svých koloniálních říší.

Pokud se ztotožníme s argumentací autorů, nelze se vyhnout řadě znepokojivých otázek. Vždyť celá teorie modernizace je založena na předpokladu, že rozvojové země mají dospět do našeho vyspělého stadia a že jim k tomu dopomůže rozvoj trhu a demokracie. Co ale zůstane z těchto teorií v případě, že za naše „vyspělé stadium“ vděčíme v nemalé míře kolonizaci a budování impérií, což Evropě poskytlo obrovské zdroje a zároveň díky emigraci snížilo tlak na životní prostředí?

Řadu otázek vyvolává kniha také z hlediska samotné sociální teorie. K čemu všemu je použitelná optimistická teorie pokroku, jestliže pozvedávání domorodého obyvatelstva na vyšší vývojovou úroveň zároveň zneviditelňuje brutalitu těch, kdo sami sebe považují za civilizované? Co všechno lze ukrýt za hesly o svobodě, autonomii a právu na osvětování zaostalé části populace? A otázka politická: Lze model evropského sociálního státu vyvážet do jiných zemí, anebo byl jeho rozkvět podmíněn odčerpáváním zdrojů ze zemí, které tímto modelem nedisponovaly?

I když hledání odpovědí není jednoduché, v každém případě kniha Kolonialismus a moderní sociální teorie obohacuje naše vnímání modernity. Obohacuje je ovšem způsobem, který není pro modernitu a její deklarované nejvyšší hodnoty příliš lichotivý.

Prof. PhDr. Jan Keller, CSc. | jan.keller@osu.cz

je emeritním profesorem Ostravské univerzity, Československá 16, 702 00 Ostrava, Česká republika. Zaměřuje se na dějiny sociologie, sociologii organizace, na otázky sociální stratifikace a na problematiku sociálního státu.

Sociologický časopis Czech Sociological Review

Vyšlo nové číslo 2/2025

Z obsahu

Stati

Miroslava Rákočzyová, Robert Trbola, Ondřej Hora: Role sankcí v přímé práci s uchazeči o zaměstnání

Helena Vychová, Olexandr Stupnytsky, Helena Marešová, Marie Táborská, Petr Višek: Role záchranné sociální sítě v období covidu-19

Michal Pavlásek: O pohraničním švejkování: projevy vzoru a podvrhání česko-slovenské hranice za časů pandemie covidu-19

Rozhovor

Služba, moc a ambivalence moderny: Rozhovor s profesorem Janem Kellerem k životnímu jubileu (Rostislav Gramsopf)

Knižní recenze

Jitka Navrátilová, Pavel Navrátil (eds.): Rodičovství za mřížemi. Dopady věznění rodiče na dítě (Lukáš Dirga)

Lukáš Linek, Jaromír Mazák, Matouš Plnáček, Michael Škvřák: Volební volatilita v postkomunistické Evropě (Daniel Šárovec)

Ondřej Spaček, Marie Heřmanová, Michal Lehečka, Ludmila Władyniak: Pravidla vkusu. Jak se společnost rozhoduje, co je v kultuře hodnotné (David Skalický, Barbora Doležalová)

Sociologický časopis / Czech Sociological Review
Recenzovaný odborný vědecký časopis vydávaný Sociologickým ústavem AV ČR, v. v. i.
Přináší zásadní stati rozvíjející českou sociologii.
Časopis je dostupný pouze online na <https://review.soc.cas.cz>
Vychází 4x ročně (smíšeně český a anglický).

**Sociologický ústav
Akademie věd ČR**

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
Tiskové a ediční oddělení
Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel. 210 310 217
e-mail: casopis@soc.cas.cz

Sociologický časopis Czech Sociological Review

Volume 61 (2025)
Number 2

2—25

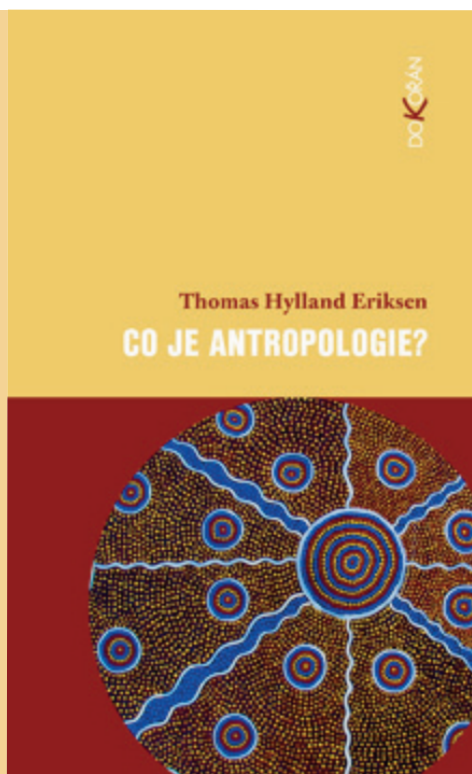
MIROSLAVA RÁKOČZYOVÁ, ROBERT TRBOLA, ONDŘEJ HORA: Role sankcí v přímé práci s uchazeči o zaměstnání
HELENA VYCHOVÁ, OLEXANDR STUPNYTSKY, HELENA MAREŠOVÁ, MARIE TÁBORSKÁ, PETR VIŠEK: Role záchranné sociální sítě v období covidu-19
MICHAL PAVLÁSEK: O pohraničním švejkování: projevy vzoru a podvrhání česko-slovenské hranice za časů pandemie covidu-19

Co je antropologie?

Martin Rychlík

Eriksen, Thomas Hylland: Co je antropologie? Praha: Dokořán, 2025, 232 stran, ISBN: 978-80-7675-225-2

Thomas Hylland Eriksen, renomovaný a v Česku již dobře známý norský antropolog (1962-2024), ve své drobnější knize představuje kulturní antropologii „jako způsob přemýšlení o lidských společnostech“. Čtivá a dobře přístupná kniha je výživným „extraktem“ z řady Eriksenových odbornějších prací, takže na skromném prostoru podává zájemcům o tuto vědní disciplínu dobrý přehled, proč a jak se na antropologii obracet. Dva logické oddíly – stěžejních přístupů a témat oboru – nastiňují relevantní místo antropologie mezi dalšími společenskými vědami. Kniha přesvědčivě ukazuje, jak se dá o mnoha společnostech a lidství přemýšlet.

Co je antropologie? Takovou otázku klade ve svém názvu kniha Thomase Hyllanda Eriksena, kterou vydalo nakladatelství Dokořán. Český překlad 232stránkové knížky vychází ze dvou anglických vydání (2004 a 2017) a na položenou otázku nabízí věcné, přímé a docela stručné odpovědi, jež ale nejsou bez zajímavosti i pro širší

čtenářskou obec. Eriksen rozhodně není Čechům neznámým autorem: v tuzemsku vyšla přibližně desítky jeho knih, tedy asi polovina z jeho knižní tvorby. A nejsou to jen vyloženě odborně cílené monografie jako celosvětově populární učebnice Sociální a kulturní antropologie (Portál 2008), dále Antropologie multikulturních společností (Triton 2007) nebo Etnicita a nacionalismus (SLON 2012). Česky vyšly i „esejistické“ studie o tom, jak na moderní populace tlačí čas a všudypřítomné termíny (Tyránie okamžiku, Doplněk 2009), v čem lze hledat a najít spokojenost v novodobé éře konsumerismu (Syndrom velkého vlka: Hledání štěstí ve společnosti nadbytku, Doplněk 2010) nebo jak se (ne)umíme vypořádávat s námi vyprodukovanými nadvýrobky (Odpady: Odpad ve světě nechtěných vedlejších účinků, Doplněk 2015). Eriksen, jenž získal v Oslu profesuru již ve svých 33 letech, byl příkladem uvědomnělého a veřejně činného intelektuála, jemuž šlo mimo jiné o zvýšení povědomí o jeho disciplíně: o vědě, již říkáme sociální a kulturní antropologie.

Tlustá a tenká, obě smysluplné

Ze jmenovaných knih je té nové nejbližší výše zmíněná učebnice, která prvně vyšla anglicky pod názvem *Small Places, Large Issues* (1995, dočkala se již pátého vydání 2022). Přínos svého oboru tak Eriksen vetkl hned do titulu díla: ač antropologové zkoumají „malá místa“, dokáží se věnovat „velkým tématům“. Zatímco, řekněme, standardní úvod do oboru – který v globalizovaném a komplexním světě nabývá na důležitosti – čítal v češtině 408 větších stran v devatenácti kapitolách, tak novinka z nakl. Dokořán má pouhé dva oddíly (přístupy a témata), devět kapitol a úvodník i životopisnou črtu z pera překladatele (a též Eriksenova někdejšího spolupracovníka) docenta Marka Jakoubka.

V prvním případě dostal student oboru obsáhlejší části věnované příbuzenství, manželství, moci a politice, směně, náboženství a rituálu, výrobě, etnicitě anebo pluralitě identit, kdežto ve druhé práci laičtější zájemce „nasaje“ hutný extrakt téhož. Pětici vybraných klíčových témat, jež antropologie řeší, jsou tu Eriksenovi reciprocita (dary, směna, vztahy), příbuzenství, příroda, myšlení a sociální identita. V části věnované přístupům si držitel čestného doktorátu Univerzity Karlovy (2021) posvítí

na „obhajobu“ existence antropologie, na klíčové koncepty, teorie a terénní výzkum. Tato typická a stěžejní antropologická metoda (participant observation neboli „zúčastněné pozorování“) dle něj má smysl i v postmoderní době, ač nabývá nových kontur včetně studia internetových nebo různě virtuálních kultur, komunit. Každopádně Thomas Hylland Eriksen nebyl žádný salónním intelektuálem: své terénní výzkumy identit prováděl i na Trinidadu či Mauriciu.

To se dozajista zúročilo v jeho etnografiích a další knižní tvorbě. „Jeden ze zásadních rozdílů mezi publikacemi tuzemských autorů a pracemi přeloženými lze spatřovat v tom, že autoři přeložených prací antropologii nejen vyučovali, ale také [sami] dělali, realizovali to, co je nesporným metodologickým základem oboru – terénní výzkum. Ostruhy totiž v antropologii nezískáte tím, že budete psát texty o jiných textech, ale vlastní etnografií,“ píše v úvodu knihy antropolog Jakoubek, když trefně připomíná, nakolik byly (a často ještě jsou) česko/slovenské práce hojně věnované teorii a dějinám oboru – přinášejí tudíž tak trochu antikvizující pohled na antropologii, jak se kdysi „dělala“. Ponechme spíše stranou, proč Marek Jakoubek cituje přehledové práce a učebnice jiného docenta Martina Soukupa, ovšem jakoby pomíjí jeho výzkumy, jež od roku 2009 provádí u novoguinejských Nungonů, o nichž napsal i anglickou monografii (2013) a je autorem v Česku dosud vlastně ojedinělé „příručky“ terénního výzkumu (Karolinum 2017).

Výživný a chutný výtažek oboru

Eriksen se „řemeslu“ vyučil výborně: v terénu i na univerzitě. A na knize je to vidět. Jistotu ve výkladu, který předkládá těm, kdo o antropologii chtějí „jen něco vědět“, lze vysloveně cítit na každé stránce nové knížky. Jistě, je to práce zjednodušující a zcela vědomě stručná, ovšem jako chutný oborový extrakt je vynikající. Obstojí v čase. „Tato kniha je až komicky krátká. Sociální a kulturní antropologie pokrývá tak rozsáhlou oblast, že učinit této šíři zadost by vyžadovalo dobře zásobenou knihovnu obsahující zaprášené svazky vázané v kůži, stejně jako barevné paperbacky a elektronické knihy. Moje ambice je však poměrně skromná: stručně představit antropologickou disciplínu, podělím se o několik příběhů ze životů ‚těch druhých‘

a nastíním, co tyto příběhy vypovídají o lidské existenci a o světě. Možná, že tu a tam se objeví i špetka magie – kouzla antropologického výzkumu," píše Eriksen v předmluvě české edice.

Upozorňuje, jak je antropologie „velice potřebná“, neboť již žijeme v nesmírně prostupné a mobilní epoše, svět se zmenšuje komunikační revolucí, mobily a sociálními sítěmi (na kterých už jsou samozřejmě též Inuité, Dakotové, Nuerové či Papuánci), mění a zpestřují se nesčetné kultury a řeší svoji vlastní idenitu, respektive vícere identity. „Antropologie má jedinečnou pozici k tomu, aby dala smysl současnému lidskému světu, kde lidé interagují a mísí se způsoby, jaké byly dříve neznámé," tvrdí Eriksen, když ukazuje různé verze žitých životů.

Norský vědec nás pak na následujících dvou stovkách stran zkušeně provází škálou zásadních témat, které antropologie přes sto let řeší, ale nesetrvává v minulosti: hovoří o komparacích, význačných osobnostech typu Boase, Meadové, Lévi-Strausse, Leache či Geertze, osvětluje jejich intelektuální přínosy, ale vlastně nikdy se neutápí ve „scientistických“ podružnostech a v odborných termínech; přesto neuhýbá z přesnosti výkladu. To je obdivuhodné. V nadsázce řečeno toho o evolucionismu, difuzionismu nebo strukturalismu říká přesně „tak akorát“, opravdu nenudí. Kniha se čte lehce, dobře plyne, čemuž napomáhá i oboru znalý překlad, který ctí i zažitě české názvy (například u Lévi-Straussova Myšlení přírodních národů).

„Velké tajemství antropologie je možné formulovat takto: Na celém světě se lidé rodí se stejným kognitivním a duševním aparátem, a přesto vyrůstají v naprosto odlišné osoby a formují se do různých skupin, které mají rozmanité druhy společenského uspořádání, přesvědčení, technologií, jazyků a představ o dobrém životě," uvádí Eriksen, přičemž nastiňuje, jak a proč se antropologové věnují odhalování těchto zákonitostí a pravidel.

Historie, současnost, budoucnost

Chcete příklady? Pakliže se autor věnuje reciprocitě jako klíčovému segmentu veškerých společností, které si nějak oplácejí dary, služby, statky či je vyměňují nebo už nakupují, tak necituje jen (povinného) Marcela Mause s jeho převratným Esejem

o daru (1925, česky SLON 1999) či Karla Polányiho nebo Marshalla Sahlinse čili klasiky takzvaně ekonomické antropologie, ale doplňuje je o novější podnětné studie Davida Graebera o významu dluhu a závazků v dějinách (2011) anebo práci Annette Weinerové o nezcizitelném vlastnictví (1992), což je zkrátka něco, co není nikdy ani za nic na prodej – ať už měděné pláty u indiánských Haidů nebo rodinné cennosti, talismany a rituály, ale třeba i zděděné věci po babičce. Stejně tak musí čtenáře zaujmout originální výzkum Daniela Millera (1998) o „shopování“, jenž si povšiml, jak nakupující ženy mohou nákupy věcí „pro někoho“ posilovat intimní a sociální vztahy, zkrátka dělat svým bližním radost, což je vzdáleno kritice „konzumu a utrácení“.

Tak či onak: Thomas Hylland Eriksen takřikajíc plnými hrstmi rozdává lízátká a bonbóny se stovkami příchutí, aby náhodné kolemjdoucí přilákal k zájmu o svůj obor, o antropologii. A daří se mu to; kniha je věru voňavou ochutnávkou, na čem si lze v oboru smlsnout. Jen tu a tam najde hodně pozorný čtenář drobný chlup či pepřové zrnko: třeba na straně 15 je nejméně čtyřikrát (!) chybně napsáno „socialní“ místo „sociální“ anebo v doslovu na straně 225 čteme, že [Eriksen] na katedře sociální antropologie v Oslo „působí dodnes“, abychom o dvě strany dále četli (patrně už kvapně před tiskem) doplněný závěr, že „na sklonku roku 2024 nás T. Hylland Eriksen po dlouhé nemoci bohužel navždy opustil“. Dobrý „šmak“ to ale nezkazí.

Co je tedy antropologie? Na to odpovídá sám autor, jenž se nesmazatelně zapsal do historie tohoto vědního oboru: „Jedná se vpravdě o kosmopolitní disciplínu, která neupřednostňuje určité způsoby života před jinými, ale mapuje a srovnává celou škálu řešení věčných lidských výzev. V tomto ohledu je antropologie jedinečným poznáním pro 21. století; poznáním, které je klíčové pro naše úsilí vyrovnat se s globalizovaným světem a pro budování porozumění.“

PhDr. Mgr. Martin Rychlík, Ph.D. et Ph.D. | martin.rychlik@ruk.cuni.cz

Etnolog a historik kultury, působí jako vědecký novinář v médiích Univerzity Karlovy (Rektorát UK /Rectorate of Charles University /, Ovocný trh 560/5, Praha 1 – 116 36, Česká republika) a týdeníku Euro. Zabývá se komunikací vědy či kulturními jevy.

Summaries of non-reviewed articles

State social assistance benefit and assets means testing for the component that takes into account the needs of a dependent child

The aim of the paper is to assess, based on an international comparison of the basic conditions for granting child allowances in European countries, whether the support for the needs of a dependent child within the framework of the newly approved state social assistance benefit is in alignment with modern principles of social policy in Europe. The analysis revealed, among other things, that available sources do not point to the use of assets means testing to determine eligibility for child allowances in European countries. Such tests are applied only to assess entitlement to minimum social benefits and serve to verify whether a household has access to other resources to meet its basic living needs. From this perspective, it is evident that conditioning entitlement to a component that reflects the needs of a dependent child as part of the newly approved state social assistance benefit on the assessment of a household's assets is not in alignment with current trends concerning the provision of child allowances in Europe. Furthermore, a previous survey on the willingness of Czech citizens to share information on their assets showed that more than half of respondents were unwilling to disclose ownership of a car, house or apartment. Therefore, it is recommended that the assessment of entitlement to this component of the state social assistance benefit should not consider the asset situation of households.

Review of the book „Colonialism and Modern Social Theory“ - Bhambra, Gurminder K. – Holmwood, John: Kolonialismus a moderní sociální teorie. Praha: Univerzita Karlova – Nakladatelství Karolinum, 2024, 306 pages, ISBN 978-80-246-5624-3

The reviewed book is based on the consideration that the generation of social scientists who laid the foundations of modern sociology between 1890 and 1920 lived in European countries that still had extensive colonial possessions, or worked in racially segregated universities in the United States. British sociologist Gurminder K. Bhambra and her colleague John Holmwood, therefore, pose the questions as to what extent colonialism influenced the shape of modern social theory and the extent to which it has been and remains ignored by this theory. According to the reviewer, the book serves to enrich our perception of modernity, but in a way that is unflattering to both modernity and the associated exalted values.

Review of the publication „What Is Anthropology?“ - Eriksen, Thomas Hylland: Co je antropologie? Praha: Dokořán, 2025, 232 pages, ISBN: 978-80-7675-225-2

Thomas Hylland Eriksen, a renowned Norwegian anthropologist (1962–2024), who was a well-known name in the Czech Republic, presented cultural anthropology in his book “as a way of thinking about human societies”. His eminently readable book comprises a rich “extract” from several of his more specialised studies; thus, it provides those interested in this scientific discipline with a concise and comprehensive overview of why and how to refer to anthropology. Two logical sections, i.e. core approaches and topics in the field, serve to outline the relevance of anthropology in the wider social sciences context. The book convincingly points to the various ways in which it is possible to consider societies and humanity in general.

RESEARCH INSTITUTE FOR LABOUR AND SOCIAL AFFAIRS
VÝZKUMNÝ INSTITUT PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ

Výzkumný institut práce a sociálních věcí, v. v. i., (RILSA) je vědecko-výzkumná organizace působící v oblasti práce, sociálních věcí a bezpečnosti práce na regionální, celostátní i mezinárodní úrovni. Jeho badatelskou činnost formulují jednak aktuální potřeby orgánů státní správy, popřípadě neziskových či privátních subjektů, jednak požadavky definované základním výzkumem. Vedle vědecko-výzkumné činnosti institut rozvíjí odborné poradenství, konzultace a informační činnost ve všech oblastech svého působení. Poradenský a informační systém ústavu navazuje bezprostředně na výsledky výzkumu. Na podporu vlastní výzkumné činnosti, ale i pro potřeby vědecké veřejnosti a občanů institut rozvíjí rovněž vydavatelskou činnost.

Současný ústav založilo Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR a jeho historie sahá až do roku 1919, kdy bylo zřízeno první výzkumné pracoviště v resortu práce a sociálních věcí – Sociální ústav Československé republiky.

Dne 1. ledna 2007 na základě zákona č. 341/2005 Sb., o veřejných výzkumných institucích, se změnila právní forma Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí ze státní příspěvkové organizace na veřejnou výzkumnou instituci.

Dne 1. 1. 2025 došlo ke sloučení Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí, v. v. i., a Výzkumného ústavu bezpečnosti práce, v. v. i. Nástupnická výzkumná instituce, která nadále spadá do gesce Ministerstva práce a sociálních věcí ČR, pokračuje ve své činnosti pod názvem Výzkumný institut práce a sociálních věcí, v. v. i.

The Research Institute for Labour and Social Affairs (RILSA) is a scientific and research organisation that conducts independent research in the field of labour, social affairs and occupational safety at the regional, national and international levels. The Institute's research activities are determined on the one hand by the current requirements of state administration authorities and non-profit and private businesses and, on the other, by basic research requirements. In addition to scientific and research activities, the Institute provides professional advice and consultation and information services in all its areas of activity. The advisory and information system of the Institute closely reflects its research results. The Institute also publishes its materials aimed at both supporting its own research activities and the needs of the expert and general public.

The current Institute was established by the Ministry of Labour and Social Affairs of the Czech Republic, but its history dates back to 1919 when the first research organisation, the Social Institute of Czechoslovakia, was established as part of the Ministry of Labour and Social Affairs.

On 1 January 2007, in compliance with Act No. 341/2005 Coll. on public research institutions, the legal form of the Research Institute for Labour and Social Affairs was changed from that of a state-funded organisation to a public research institution.

On 1 January 2025, the Research Institute (in Czech Výzkumný ústav) for Labour and Social Affairs, v. v. i., and the Research Institute for Occupational Safety, v. v. i., merged. The new research institute, which still falls under the jurisdiction of the Ministry of Labour and Social Affairs of the Czech Republic, continues its activities under the same name in English, i.e. the Research Institute (in Czech Výzkumný institut) for Labour and Social Affairs, v. v. i.